

Per a l'elaboració d'aquest treball s'ha comptat amb una llicència retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm. 4182 de 26.7.2004)

ITINERARI 4.- De les Escaules a Santa Magdalena de Codó

En aquest itinerari es fa un recorregut per la [serra de les Avals i la muntanya de Sta. Magdalena](#). Sortint de [les Escaules](#), es passa per [can Vila de Subirats](#) i el [santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades](#) per acabar el recorregut a l'ermita de [Sta. Magdalena](#). Cal tenir present que al temps indicat s'hi han d'afegir els vint minuts que calen per tornar a baixar des de l'ermita fins al santuari de la Salut.

A les Escaules s'hi pot arribar per la carretera N-II. Just abans d'arribar a Pont de Molins cal desviar-se a l'esquerra per la carretera que indica "centre urbà"; si ens la passem, també es pot girar per la següent cruïlla a l'esquerra. Agafarem la carretera local que, per Molins, ens menarà fins les Escaules i, més amunt, fins Boadella i el santuari de la Salut. L'autobús ens pot deixar a l'aparcament del restaurant de la Caula, una mica abans del poble, l'últim lloc on podrà girar, si li convé. La recollida es fa al santuari de la Salut de Terrades. L'autobús hi pot arribar per la mateixa carretera, passant per Boadella, o tornant a Figueres i agafant la carretera de Terrades: poc després d'aquest poble, a la dreta, es troba la cruïlla que porta a Boadella i, a poc més d'un quilòmetre d'aquesta cruïlla, hi ha el trencant a l'esquerra que ens deixa al santuari.

Una vegada a [la Caula](#), es pot començar el recorregut cultural: la cascada, les coves, [el pou de glaç](#), la ubicació de [l'antic monestir](#)... tot ho trobareu explicat en l'apartat dedicat al poble. Després, us cal seguir per la carretera, deixar a la dreta la que baixa cap al riu, que és la que mena a Boadella, i continuar fins el poble. Just a l'entrada, a la dreta, hi ha les antigues escoles, la base de les quals està construïda amb els carreus de l'antiga església de St. Martí. Us cal seguir aquest mateix carrer fins a [l'església](#), on haureu de girar a l'esquerra fins la plaça; la travessareu i pujareu pel carrer d'Amunt fins al final. Quan s'acaba l'emporlat s'inicia la pista i el nostre itinerari.

En la descripció, trobareu assenyalats en negreta els punts exactes als que fan referència els temps, les distàncies i les alçades. Les paraules subratllades i de color blau corresponen als hipervincles que us portaran directament a la informació inclosa al final de la descripció; en alguns casos coincideixen les dues condicions alhora en les mateixes paraules. En cursiva, podreu llegir les indicacions dels rètols que es troben pel camí. En alguns punts del recorregut és convenient deixar-lo i fer un "anar i venir" per a realitzar alguna visita interessant; aquestes situacions les trobareu descrites amb el text de color verd.

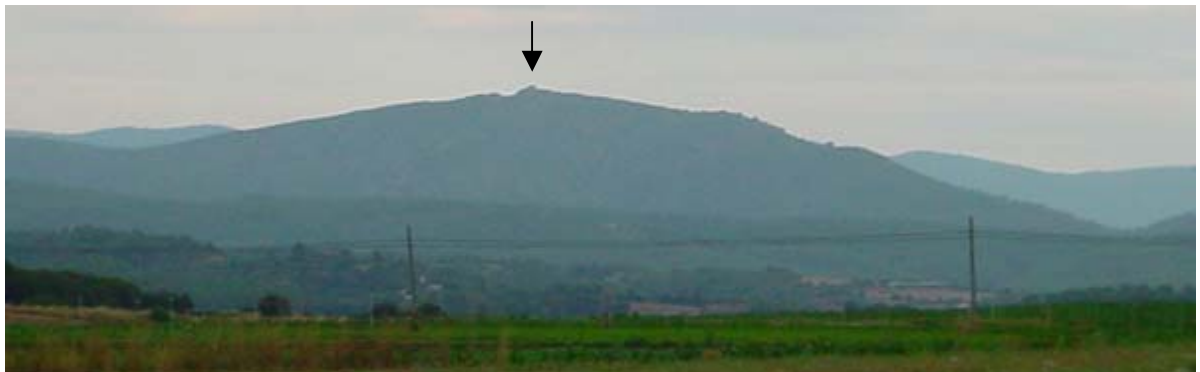
Durant la ruta, el temps s'ha mesurat sense tenir en compte les parades; per tant, quan es planifiqui la sortida cal afegir-hi el que es consideri necessari, en funció de les activitats que es vulguin portar a terme: observació del paisatge, identificació de la flora o dels rastres d'animals, recol·lecció de mostres, examen de les edificacions, comentaris històrics, narració de llegendes o, simplement, les parades tècniques necessàries per a reposar forces o menjar.

Les alçades i les distàncies estan mesurades amb un gps; no s'hi han comptat les anades i vingudes que es fan fora de l'itinerari i que estan descrites amb el text de color verd.

En el tram que s'ha de recórrer de carretera asfaltada només s'han tingut en compte les espècies més evidents corresponents als estatges arbori i arbustiu.

S'han inclòs unes propostes de treball. Cal tenir en compte que són precisament això: propostes. El que es pretén és donar idees o suggerir pautes; no es desitja, en cap cas, imposar qüestions o mètodes de treball. S'ha procurat que siguin ben variades i n'hi hagi per a la majoria de matèries i nivells, o que, si més no, siguin fàcilment adaptables a les necessitats de cadascú.

Al final trobareu un llistat dels [animals](#) que podeu trobar i de les [plantes](#) que s'han observat en aquest itinerari.

La muntanya de Sta. Magdalena varia radicalment el seu aspecte segons des d'on la mireu: aquí en tenim un clar exemple, vista des del nord, l'est i el sud

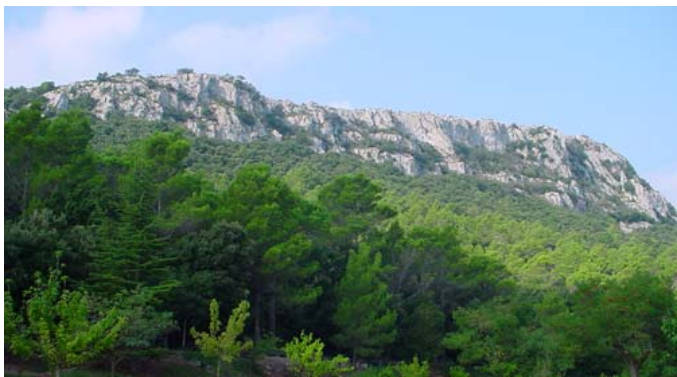
Descripció de l'itinerari

TEMPS	DISTÀNCIA	ALÇADA	
0 h 00 m	0 km	105 m	Ens trobem al final del carrer d'Amunt, just a la sortida de les Escaules, on s'acaba l'emporlanat. Mirant amunt, a l'esquerra, podrem observar una magnífica vista del castell. Comencem a pujar per la pista —en terreny calcari, com la major part del recorregut— entre boscos de pi blanc i alzina, amb gran quantitat de matabou.
0 h 06 m	0,3 km	145 m	A la dreta del camí, una clariana penjada damunt l'espadat, sobre la Muga, ens ofereix un esplèndid mirador sobre el riu, el molí d'en Miquel i, més enllà, el castell de Mont-roig. Embadalits pel paisatge, hem d'anar amb compte de no trepitjar el delicat gladiol que floreix prop del roquissar cada primavera. El bosc alterna entre pi blanc i alzina, de vegades barrejats, de vegades aparentment sols, l'un o l'altre. A estones el camí és més ombrívol i, a voltes, es fa més assolellat.

0 h 09 m	0,5 km	160 m	Cal anar amb compte per no passar-nos una desviació a la dreta, marcada amb un pilonet de pedres, que baixa fins al Molí de les Puces i la Cova de les Encantades. Mirant enrera tenim una bona vista del castell de les Escaules, mentre el cant melangiós i llunyà del cucut anuncia l'arribada de la calor. Per arribar al Molí de les Puces cal seguir les marques grogues. El camí baixa uns 80 m de desnivell fins al riu a través de parets de pedra seca que configuraven les antigues feixes. S'hi poden veure també les restes del que fou una barraca feta amb el mateix material. Tot baixant podreu comparar l'aladern de fulla estreta amb l'aladern fals; fixeu-vos-hi be, ja que, més endavant, trobarem aladern. Cal comptar uns sis o set minuts per baixar –compte amb les pedres que, quan són humides, rellisquen molt; a l'hivern no hi toca el sol en tot el dia durant mesos– i vuit o nou per pujar. En total haurem recorregut uns sis-cents metres. Les últimes tramuntanades han fet caure alguns pins que han quedat travessats en el camí i li donen aquell punt d'aventura que trenca la monotonia d'un corriol massa fressat.
0 h 19 m	1,1 km	205 m	El camí arriba a la raconada, per tal de travessar el clot, fent una forta corba cap a la dreta. Torna a dominar el pi blanc, amb marfull i matabou. De tant en tant, els penjolls vermells dels arítjols ens volen temptar per a fer-nos oblidar l'alt preu que pot pagar el que intenta arrabassar-los –no hem d'oblidar que tota la liana està farcida d'espines– mentre que les oliveretes, els marfulls i els aladerns competeixen per veure qui fa els fruits més negres i més brillants.

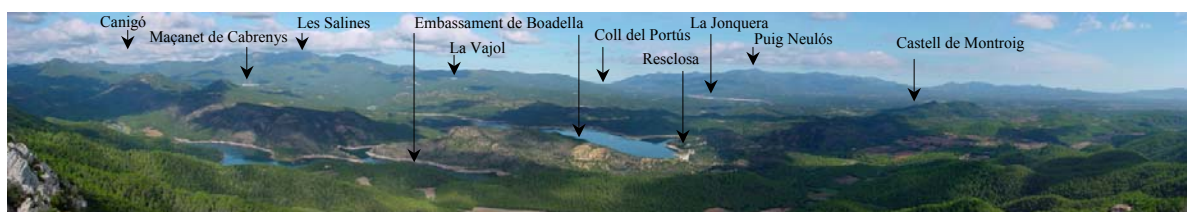
			
0 h 32 m	1,8 km	270 m	Una pista, tancada amb un cademat, es desvia cap a la dreta. S'hi senten veus de mainada. Es tracta de Can Carabassa, comprada fa uns anys per una família anglesa que hi habiten, almenys, a temporades. Aquest és un bon punt per a comparar l'aladern i l'aladern fals, ja que hi ha alguns exemplars propers. El bruc d'hivern i la ginesta sessilifòlia hi posen la seva nota de color en èpoques ben diferents de l'any.
0 h 40 m	2,3 km	290 m	<u>Can Vila de Subirats</u> S'alça al replà de la muntanya com l'esquelet calcinat d'un vell drac, paradigma de la solitud que, massa sovint, esdevé a la vellesa dels que tingueren una joventut curulla de vitalitat. És interessant acostar-s'hi

			i donar-hi un cop d'ull per a fer-se una idea de com eren aquests masos monumentals que aplegaven una bona colla de famílies. En el punt d'entrada, des de la pista, es pot comparar el ginebró i el càdec, ja que es troben de costat. També podreu observar molt de fonoll, matapoll i, al principi de la primavera, unes orquídiades precioses – concretament, la <i>Barlia robertiana</i>– suposant que els senglars no se n'hagin cruspit tots els bulbs. Des d'aquí ja albirem, cap a ponent, la nostra fita d'avui: l'ermita de Sta. Magdalena. Si ens situem vora la casa, deixant Sta. Magdalena a la dreta quedem encarats a migjorn i a l'impressionant cingle de les Avalls. Retornem a la pista. El matabou ja ha desaparegut del tot i el marfull domina arreu. L'aroma del romaní inunda l'aire sota els pins i ens omple la pituitària mentre recordem els nostres avantpassats prehistòrics en recol·lectar espàrrecs o mores, segons la temporada.
1 h 03 m	3,6 km	305 m	Carretera de Boadella. En aquest punt ens trobem amb les marques del GR-2 i del “camino de Santiago”. Recordem que per carretera hem de circular un darrera l'altre, per la nostra esquerra i, encara que hi ha poca circulació, extremar les precaucions.
1 h 08 m	3,9 km	300 m	Coll de la Salut i cruïlla al santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades. Aquest és el punt adequat per a fer una parada dedicada a un estudi geològic, sobretot del marge esquerre de la carretera del santuari, just a la cruïlla. Pel camí, es veuen sureres. És bo comprovar si una mostra agafada al peu de la surera, reacciona amb

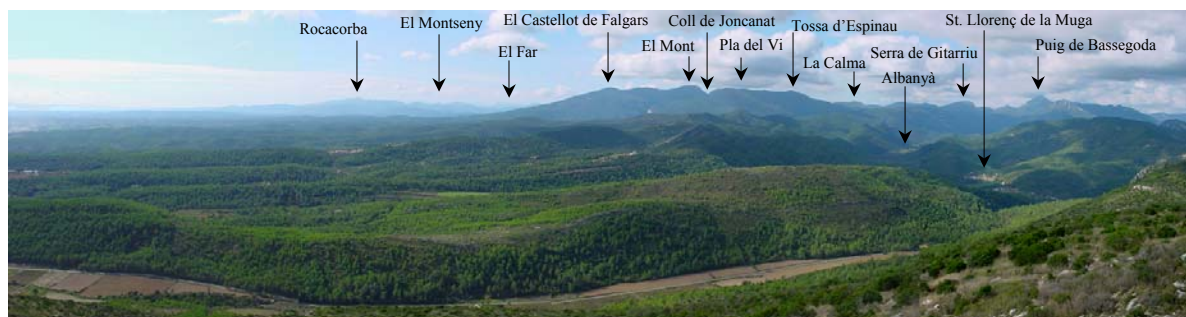
			l'àcid clorhídric i, tot seguit, fer el mateix amb els materials que hi ha al voltant. A partir dels resultats se'n poden treure conclusions. Si no es vol passar pel Santuari i es vol pujar directament a Sta. Magdalena, es pot agafar una pista que surt a l'esquerra, davant mateix del centre sociosanitari. Uns 200 m més endavant, cal prendre la pista que es desvia a l'esquerra i, 20 m més amunt, ja trobem el camí que puja des de la Salut i travessa la pista: l'hem de seguir cap a l'esquerra.
1 h 18 m	4,5 km	315 m	<u>Santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades</u> Després de visitar-lo i haver omplert les cantimplors a la font –d'on raja una aigua boníssima– ens dirigim cap a l'aparcament. Abans d'entrar a l'esplanada, a l'esquerra, veiem un galliner o colomar, com li vulgueu dir; a dins hi ha un arboç immens! Al costat, hi ha unes escales. Una fletxa ens convida a pujar-hi: a Sta. Magdalena. Ens endinsem a la pineda. Al cap de poc, quatre escalons més i travessem la pista –cap a l'esquerra

			va a sortir a la carretera– continuant el corriol fins un altre camí, més ample, que cal seguir a la dreta uns 80 m fins que les marques vermelles ens fan agafar un altre corriollet que puja, pel marge, cap a l'esquerra. El viarany és costerut, però preciós, vorejat de vegetació de terreny calcari i humit. Sembla el paradís de les lianes: és el lloc ideal per a comparar les tres espècies de lligabosc, ja que de totes n'hi ha: mediterrani, atlàntic i etrusc. Mentre pugem, haurem de creuar dos corriollets més. El segon, cap a l'esquerra, mena a una torre de guaita, utilitzada a l'estiu pels serveis forestals per a fer la vigilància d'incendis. Actualment, aquest control es realitza des de la mateixa ermita, que per això durant l'estiu roman tancada fora de l'horari de la persona que fa el servei d'observació.
1 h 32 m	5,0 km	435 m	Arribem a un petit collet. Passem al vessant sud i el panorama canvia radicalment. D'anar ensenderats per una vegetació exuberant, passem al regne de la garriga, on podem relaxar la mirada fins la llunyania de l'horitzó que s'eixampla més i més davant nostre a cada passa que fem sobre el roquissar calcari amb arabescs de rascler. Camí amunt, amb aromes de gessamí, trobem les restes del que devia haver estat una gran barraca de pedra seca. Just a sota l'ermita observem algunes mates de

			<i>Sedum telephium ssp maximum</i> . La seva presència ens fa pensar amb algun aflorament silícic com el que hem comentat anteriorment en el cas de les sureres. És fàcilment comprovable amb l'àcid clorhídric, de la mateixa manera que hem fet abans.
1 h 46 m	5,5 km	515 m	<u>Ermita de Sta. Magdalena</u> És un magnífic mirador de la plana de l'Empordà, el golf de Roses, l'Albera, les Salines, el Canigó, el Bassegoda, el Mont... Si el dia és clar us hi podeu passar una bona estona!

Vista nord

Vista sud-oest

Vista sud-est

El camí

La primera part de l'itinerari, fins al Coll de la Salut està encaixonat entre la Serra dels Eixarts al nord i la de les Avalls a migjorn. Segons en David Serra "eixart" provindria de "terreny amb contracte d'eixarmada", que consisteix en un contracte de conreu pel qual el conreador assumeix l'obligació de netejar una finca i posar-la en condicions de conreu. Segons altres autors derivaria directament d'"eixart" referint-se als empelts de la vinya que hi havia hagut fins fa ben poc. De fet, aquestes muntanyes estaven conreades, amb feixes fetes amb paret de pedra seca des de ben antic. El precepte de Carles el Calb de l'any 844 en què es confirmen les propietats dels monjos del monestir de St. Martí de les Escaules, ja es parla que els monjos havien "*artigat els erms i aplicat el sistema d'aprisió a una part de les terres*".

Artigar vol dir netejar de mates i bardisses per deixar els terrenys a punt de conrear, mentre que mitjançant l'*aprisió* els pagesos artigaven el tros de terra erma sense propietari que els era necessari per a mantenir una família i la conreaven, de manera que n'adquirien la propietat al cap de 30 anys. El problema va venir més tard, quan als segles XI i XII els senyors feudals i l'Església es varen apropiat d'aquests terrenys i els pagesos varen acabar sent els serfs. Els pins que hi ha actualment no es varen plantar fins ben entrat el segle XX: després de la Guerra Civil es varen anar abandonant les feixes; per acabar-ho d'adobar va arribar "l'any de la fred", el 1956, que va matar les oliveres. A partir d'aleshores es varen anar abandonant

Amb les pedres que treien del tros en feien murs per aguantar la terra que els permetia aplanar les feixes

els conreus i només es conservaren els que es trobaven més a prop del poble per a farratge pels animals. Als anys 70 començaren a aparèixer les granges de porcs que varen representar la salvació de moltes explotacions agràries, sobretot de les més petites. Però aquestes granges han desencadenat un greu problema: l'abocament incontrolat de purins en els camps és la causa de la contaminació per nitrats dels aqüífers més superficials i, amb el temps, si no s'hi posa remei, també es veuran afectats els més profunds.

La vegetació d'aquest tros de camí és molt uniforme. Bosc alternats i/o barrejats de pi blanc –plantat al segle XX– i alzina –que és el bosc autòcton– amb molts arbrissos, tant de l'un com de l'altre. Podríem dir, doncs, que ens trobem davant d'una vegetació d'alzinar amb marfull, amb el pi introduït per la mà de l'home.

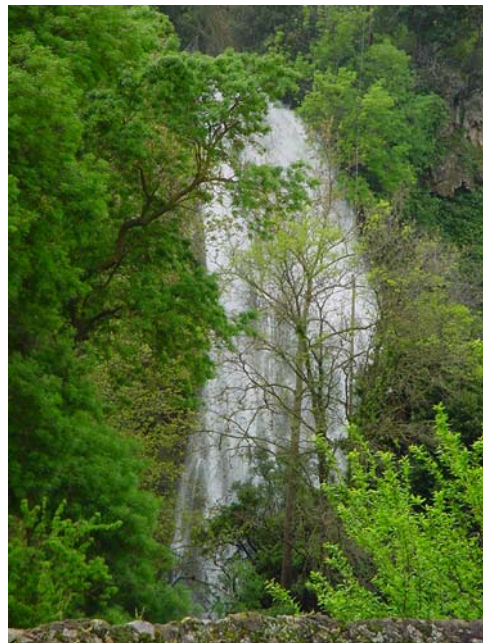
Passat el Coll de La Salut, la vegetació continua essent la mateixa, tant l'autòctona com la introduïda, apareixent de tant en tant alguna surera, en algun aflorament silícic.

Una vegada hem canviat de vessant, a mig camí de Santa Magdalena, el panorama canvia radicalment i el que observem és una gran extensió de garriga amb aladerns i estepes.

Les Escaules

Situat a la riba dreta de la Muga, pertany al terme de Boadella. Quan hi arribem, si venim de la carretera Nacional, des de Pont de Molins, topem, de cop, entre dues corbes de l'estreta carretera, amb el fantàstic salt d'aigua que forma el torrent de la Caula abans d'anar a morir a la Muga. En èpoques de pluja, no cal acostar-s'hi gaire per a rebre una bona dutxa. A l'estiu, és un racó paradisiàc –pels que són immunes als rantells– on prendre la fresca ben repapat, tot fent el toc al bar que hi ha al costat, o prenent un got d'aigua a la font de la Canya, assegut a les taules de pedra just al costat del salt, que són d'ús públic. Aigües amunt, sobre el cingle, una surgència brolla a més de 40°C.

Aquest lloc devia ser conegut pels romans i segurament deu ser l'origen del topònim: del *Calidas* o *Calidis* llatí hauria evolucionat Caules. Afegint-li l'article "ses" en català antic –en alguns llocs, com ara Cadaqués, encara avui es parla "salat" però, dissortadament, cada vegada es va perdent més– que prové del llatí *ipse*; de *ipsis Caulis*, s'hauria passat a "ses Caules" i, per addició de l'article "les" –del llatí *ille*– s'hauria arribat al topònim actual.

Salt d'aigua de la Caula

Les Escaules

Les coves

Però hi ha proves que molt abans de l'època romana aquestes contrades ja estaven habitades. El salt d'aigua de la Caula, es produeix gràcies al cingle calcari que domina tota la part de migjorn de la població. En aquests espadats s'hi troben tot un reguitzell de coves i abrics naturals que la gent del país ha batejat amb noms ben curiosos, alguns dels quals no se sap d'on provenen: Cova de les Tres Creus, Cova del Diluvi, Cova dels Enamorats, la Cova Monetària, la Cova Fonda i la Cova del Castell. A part d'aquesta última, que està just a sota del castell, la resta es troben vora el saltant d'aigua. Just al costat hi ha una escala; dalt de tot hi ha la més gran de totes. Si des del salt anem per la carretera en sentit Molins, de seguit trobarem, a la dreta, el camí que indica el pou de glaç. Seguim el corriol entre una tanca de pedra i una de metàl·lica i a 50 m trobem l'estructura externa del pou. Si pugem una mica més, cap a l'esquerra, trobarem els abrics naturals. Cal anar amb compte, ja que està tot ple de brossa, des de sabates fins a cloves de musclos i navalles, passant per quantitat de vidres trencats; cal suposar que ha estat –o potser continua essent–

Cova a la Caula

l'abocador particular del mas que es troba just sobre el caire de la cinglera. Tornats a la carretera, si anem en sentit contrari, cap a les Escaules, deixem un mas a l'esquerra, amb una petita pista esportiva. Tot just passada la pista, un corriol es desvia de la carretera tot resseguint la tanca. A 30 m, a l'esquerra, es poden observar les hortes del mas, on hi havia hagut el cementiri i l'església vella de St. Martí, alguns dels carreus de la qual varen servir per a edificar la casa que acabem de passar. Si seguim per aquest corriol arribem al cingle. A dreta i esquerra s'obren els diverses abrics naturals.

Durant els anys 1979 i 1980 es varen realitzar excavacions a les coves de la zona que demostren que han servit d'aixopluc durant segles als pobladors d'aquestes contrades. Val a dir que durant la Guerra Civil no es construïren refugis pels bombardeigs a les Escaules, perquè es va considerar que, en cas de necessitat, es podrien venir a refugiar a aquestes coves.

Els arqueòlegs n'han identificat algunes amb noms més sistemàtics, però bastant menys poètics que els que els hi ha assignat el poble. Les de nivells més baixos estan bastant malmeses per les riuades, però a les que es troben a nivells més elevats, s'hi varen trobar restes que es remunten a fa uns 60.000 anys. Objectes de pedra del Paleolític Inferior i Mig juntament amb restes òssies de l'ós de les cavernes, elements del Paleolític Superior, ceràmiques del Neolític Mitjà (3000-2500 aC.) i restes d'animals semblen demostrar que l'indret havia estat ocupat per una població de ramaders i caçadors al final de l'edat del Bronze (segles X al VI aC.). Les més antigues, juntament amb un enterrament eneolític, s'han localitzat a la cova del Castell.

A més, en algunes s'hi ha recuperat ceràmica que s'ha datat als segles XI i XII. Hi ha qui pensa que aquests ocupants medievals haurien pogut ser els mateixos habitants del poblat situat vora el riu que s'hi anaven a refugiar quan es produïen les crescudes en èpoques de pluges o en ocasió de la destrucció de les cases per les mateixes riuades. El fet que s'hagin trobat tres creus gravades al costat de l'entrada de la Cova de les Tres Creus –d'on prové el seu nom– fa pensar que podrien haver estat habitades per eremites i que, vista la quantitat de coves amb restes d'aquesta època, ens podríem trobar –segons Badia i Homs– davant d'un veritable conjunt eremític, que podria ser l'origen del futur monestir de St. Martí de les Escaules.

El monestir de Sant Martí de les Escaules

El monestir de St. Martí del lloc anomenat *Calidas*, ja existia entre els anys 814 i 840, en temps de l'emperador dels francs Lluís el Pietós. Se suposa que fou fundat per Adulf, el primer abat conegut, entre els anys 820 i 825 i entre les dates citades anteriorment va aconseguir que l'emperador signés un precepte "*de defensa i immunitat per al seu cenobi*". Aquest document s'ha perdut, però el que sí que es conserva és el que el mateix Adulf aconseguí que expedís Carles el Calb a Tolosa el 12 de maig de l'any 844, on consten totes les propietats del monestir situat al costat del riu *Sambuga*, que ja eren considerables –la presència d'aquest nom induïx a pensar que el topònim "Muga" derivaria de *Sambucus*, fent referència a la

Gorga a la riera de les Escaules, aigües amunt del salt de la Caula; a la roca del fons es poden veure dipòsits calcaris en forma d'estalactites

Riera de les Escaules

gran quantitat de plantes de saüc que hi ha tot a la vora del riu, encara que Coromines opina que el seu origen també podria ser pre-romà. Tot això fa pensar que potser varen reviscolar alguna fundació visigòtica anterior, o potser encara caldria anar més endarrera en el temps, algun lloc de culte d'origen romà; no hem d'oblidar que el topònim *Calidas* indica l'existència d'uns banyes, i que hi ha una surgència d'aigua calenta al torrent, aigües amunt del saltant de la Caula. Una altra dada que hem de tenir en compte és el costum dels romans d'establir temples en paratges singulars, i no cal dubtar que aquest racó és ben especial.

Però el monestir va ser foc d'encenalls: una butlla del papa Silvestre II, datada el 1002, en parla com una simple església que pertanyia a la Seu de Girona.

En les *Rationes Decimarum* dels anys 1279 i 1280 –on figuren les esglésies amb rendes pròpies que eren obligades a contribuir al sosteniment de les croades– apareix com a *ecclesia de ipsis Calidis* i consta com a parròquia als nomenclàtors del segle XIV.

Les esglésies

Actualment no resta res del monestir, ni tan sols se sap on podia estar situat. Les úniques restes que s'avenen amb l'època les podem trobar dintre de la població, en el carrer d'Amunt, al costat d'un dels portals que donaven accés a la població i que actualment travessa el carreró. La porta que hi ha al costat de l'arc a la paret de migdia, dóna a un pati, que, de fet, són les restes d'una casa abandonada. A la part inferior dels murs s'observen les lloses col·locades en *opus spicatum*, que podria correspondre a un edifici dels segles IX o X. Una possible explicació al fet que es trobin al mig del nucli urbà podria ser que la població creixia al voltant del monestir i que, en decaure, va ser abandonat i el va acabar engolint.

Restes d'*opus spicatum* al carrer d'Amunt

Però aleshores, què representava "l'església vella" de Sant Martí de les Escaules? Actualment no en queda ni rastre, però han quedat fotografies preses l'any 1923 que demostren que era més tardana, dels segles XII o XIII (J. Badia, 1985). Estava situada als horts que hi ha al costat del salt del torrent de la Caula, isolada, amb el cementiri al costat, com era costum a l'època. Estava feta de carreus ben escairats i afilerats. D'una sola nau amb absis semicircular. Tant la volta com l'arc triomfal eren apuntats. La porta d'entrada, oberta al mur de migdia, tenia un sol arc de mig punt adovellat, sense llinda ni timpà. En el mateix mur hi havia també dues finestres de doble esqueixada amb arcs de mig punt. No sembla que conservés restes d'obra dels segles IX i X. Ocupava l'emplaçament de l'antic monestir? Potser havia sigut edificada amb posterioritat i era l'única construcció que en restava? Però, aleshores, s'hauria d'haver construït en data posterior al document del 1002 en què no es parla del "monestir", sinó de l'"església" i potser hauria substituït la del vell cenobi. També es podria haver construït en un lloc diferent al que hi havia hagut el monestir, si aquest ja no existia com a tal.

Per altra banda, segons en David Serra, la població primitiva devia créixer al voltant del cenobi, com era habitual en l'Alta Edat Mitjana –tenint en compte que gaudiria del [dret de sagrera](#) o immunitat– mentre que s'establien masos per les rodalies. Les restes d'*opus spicatum* que hi ha a la casa del carrer d'Amunt podrien ser d'algun d'aquests masos que ja existís el segle IX o X. Cada vegada que el riu pujava de nivell, els habitants del poblat s'havien de refugiar a les coves, més elevades sobre el nivell de la llera de la Muga. Amb

el temps, segurament es varen cansar d'haver de sortir corrents a cada riuada mentre que els habitants dels masos de més amunt no es veien afectats. És lògic pensar que varen

Arc al carrer d'Amunt

decidir traslladar el poble vora els masos, on va créixer i es va defensar amb una muralla. Hi ha documents que proven l'existència d'algunes cases en l'actual emplaçament del poble i els arcs del carrer de l'Oli i del carrer d'Amunt –que podrien datar-se als segles XIV o XV– tenen aspecte de ser les restes de dues portes d'entrada al recinte emmurallat.

Per saber quelcom més, caldria realitzar excavacions als horts que hi ha vora el salt d'aigua de la Caula, que és el lloc on hi havia l'església de St. Martí i el cementiri fins el segle XX. L'"església vella" s'havia quedat sense coberta, però sembla que ja s'havia fet un estudi per tal de restaurar-la. No s'hi va ser a temps: l'any 1926, el rector del poble va vendre els horts i les pedres de l'església. Encara es poden veure part dels vells carreus –que va comprar l'Ajuntament de les Escaules– a la part baixa de la paret de les escoles que dona al torrent. La resta es varen utilitzar per construir la casa que hi ha al costat de les hortes on hi havia l'església.

El que sí sembla clar és que l'actual església parroquial de St. Martí de les Escaules va ser construïda en el nucli urbà el segle XVIII i segurament va ser acabada el 1785, que és la data que figura a la llinda de la portalada, que és rectangular i s'obre a la façana de migdia. L'església, d'una sola nau amb absis poligonal, està feta amb pedres sense treballar i, curiosament, està orientada al nord. El campanar té la base quadrada i la part superior octogonal. Sembla ser que va ser construïda pels veïns de les Escaules i dels pobles de les rodalies, animats pel rector a realitzar els treballs com a acte d'expiació. Si es necessitava una altra església, vol dir que en aquelles dates l'església vella de St. Martí ja es devia trobar en bastant mal estat o que amb l'expansió del poble i l'augment de població s'havia fet petita.

A la part baixa de les escoles que dona al torrent podem veure algunes de les pedres que bastien l'antiga església de St. Martí de les Escaules

Una mica més d'història

Al segle XIV les Escaules tenia 42 cases i nou molins –segons explica Gregori Pallisser, ciutadà de Llers que escriu el *Llibre de Racionaris de la vila del castell de Llers* l'any 1730. Passat el segle XIV, el poble passà per alts i baixos de població. Més endavant, l'epidèmia que es va declarar els anys 1639 i 1640 va deixar només quatre o cinc cases habitades. El desastre va ser tan gran, que podria ser la raó per la qual el bisbe de Girona va agregar la parròquia de Boadella, fins aleshores sufragània de la de Terrades, a les Escaules, perquè el rector pogués viure. Aquest fet es confirma en el nomenclàtor de parròquies publicat l'any 1691.

Durant el segle XVIII la població augmenta i el poble s'expandeix. És l'època en què es construeix l'actual església, molt més gran que la romànica que s'utilitzava fins aleshores, amb el nou cementiri al seu costat.

En aquesta zona es varen patir de valent les guerres carlistes, com a tot l'Empordà. Les partides de carlins anaven pels masos i entraven als pobles i arrabassaven amb tot el que podien. La partida d'en "Bocaina" fins i tot va robar les campanes de les Escaules per a fondre-les i fer-ne bales! Els empordanesos cantaven "...en Bocaina i el dimoni una nit es van topar. El dimoni encara corre i el que encara correrà!..." Quan varen haver eixugat bé les bosses, els rebosts, els cellers i els corrals, quan la gent es moria de fam, llavors varen venir els segrestos. Els membres dels Ajuntaments eren segrestats per obligar els pobles a pagar les contribucions, i els que eren considerats benestants eren raptats a l'espera d'un rescat. Més d'un va morir per falta de pagament! Sembla que les Escaules es va lliurar bastant de l'assot dels trabucaires perquè un dels generals carlins, en Martirià Serrat, era fill del mas Serrat de can Vila de Subirats. Un germà seu s'havia establert a la localitat a principis del segle XIX –en el carrer d'Amunt encara hi ha can Serrat, una casa del 1822-1823– i per això haurien respectat el poble, almenys la seva partida.

Actual església parroquial de St. Martí de les Escaules

En aquest mateix segle, la fil·loxera va fer molt mal i va contribuir a una nova davallada de la població. El 1883 alguns veïns es varen queixar que no podien pagar les contribucions rústiques. Els ceps americans, per a replantar les vinyes, eren difícils d'aconseguir. Moltes pairalies s'hagueren de vendre les joies que s'havien salvat dels trabucaires i fins i tot hipotecar les cases i les terres. Però tiraren endavant. Les feixes es varen tornar a poblar i les semals s'ompliren de nou.

El contraban segurament fou un factor que ajudà a tirar endavant les famílies en èpoques de penúria. Segons està documentat, s'utilitzaven ases per a transportar grans, comestibles i begudes. També està documentada la defunció d'una veïna de Boadella morta pel tret disparat per un carrabiner de la Jonquera quan feia contraban de cereals,

prop del Portús. Eren poques les cases de les Escaules que no feien contraban a final del segle XIX i principis del XX. Anar a comprar a pobles francesos també era freqüent. Alguns productes eren més barats, d'altres no es trobaven d'aquesta banda del Pirineu, tot i que per aconseguir-los s'havien de fer llargues caminades i, en ocasions, jugar-s'hi la vida.

Malgrat la poca quantitat de bosc que hi ha hagut tradicionalment al municipi –ja que la majoria de les muntanyes que ara estan cobertes de pins, alzines i sureres eren conreus d'oliveres, vinyes i fruiters– durant el segle XIX i fins a mitjan segle XX es “llevava” el suro –es tallava i s'extreia l'escorça de les alzines sureres– i es venia a les fàbriques de taps de Darnius i Agullana. Ara es torna a llevar en algunes zones de la comarca.

Així mateix, es feia carbó vegetal amb llenya d'alzina i de bruc, que es venia a les carboneries de Figueres. Es veu que el carbó de bruc era molt apreciat pels ferrers. La gent més gran encara recorda com el feien: en un sot s'hi col·locaven les rabasses de bruc i s'encenien. Quan estaven ben roentes es colgaven amb terra. Al cap de tres o quatre dies es treia la terra i el carbó ja estava a punt.

Les rabasses de bruc també s'utilitzaven per a fer pipes.

El riu, que des de l'edat mitjana havia mogut els molins, va continuar proporcionant la seva força durant el segle XX. Pau Pagès i Lloveres de Figueres i el seu germà Rafel, coneguts

El molí d'en Miquel, amb el canal i el salt d'aigua, transformat en central hidroelèctrica

popularment pel pseudònim de *Garida*, es dedicaven a l'explotació de pedreres i a la fabricació de ciment –en el poble es poden veure molts forns de calç i de ciment del segle XIX. Es varen assabentar de l'existència d'un nou tipus d'energia, que es podia transportar fàcilment a qualsevol lloc. Varen comprar antics molins a la riba de la Muga per a produir electricitat, que donava llum a les seves fàbriques de ciment i a molts pobles de la comarca. Encara ara resten unes quantes d'aquestes centrals, alguna de les quals conté la maquinària que s'havia utilitzat. Podrien ser magnífics museus d'arqueologia industrial.

Però la força del riu no sempre produeix un benefici: fins el segle XX

les Escaules depenia de les crescudes de la Muga per a les seves comunicacions. A part del camí de Llers –que encara existeix ara, seguint el carrer de Figueres, sense desviar-se– i el que és el nostre itinerari –seguint el carrer d'Amunt sense desviar-se– que condueix a Terrades, la resta s'havien de refiar de les “palanques” –passos fets amb fustes de roure lligades amb cadenes– que hi havia sobre el riu. Les riuades les trencaven i s'havien de reparar cada vegada. La presència de les fàbriques de ciment i de les centrals elèctriques va ser un factor decisiu a l'hora de millorar les comunicacions i construir els ponts necessaris per a poder circular amb total independència dels fenòmens meteorològics.

A hores d'ara s'hi observen algunes cases i masies deshabitades, però va augmentant la població forana, que rehabilita les cases antigues o en construeix de noves. Compta amb una seixantena d'habitants fixos i una quarantena més que arriben els caps de setmana o a les vacances. Malgrat que encara resta població autòctona –majoritàriament jubilats– que es dedica a l'horta, la vinya, l'olivera o als fruiters, a poc a poc el poble va prenent l'aire de la resta de poblacions de la comarca: el dormitori d'algunes persones que treballen a Figueres o la Jonquera que busquen la tranquil·litat del món rural en aquest racó encantador de l'Empordà.

El castell

El castell que ja hem dit que hi ha a les Escaules, ocupa el cim d'un turó rocallós, a una alçada de 235 m, al sud-oest del poble. Era un dels 12 que hi havia al terme del castell de Llers i era anomenat el seu "baluard". Pertanyien al comtat de Besalú i estaven situats en un punt fronterer entre aquest comtat i el d'Empúries-Peralada. En casar-se Bernat III de Besalú amb la filla del comte de Barcelona, els dos comtes havien fet un pacte de

Castell de les Escaules

successió mútua en cas de morir un dels dos sense fills. L'any 1111 moria Bernat III sense descendència; aleshores, el comtat de Besalú –i totes les seves propietats– passà a mans del comte de Barcelona. Quan a la segona meitat del segle XIII els vescomtes de Rocabertí varen comprar el castell de Llers a Guillem de Cervià, varen incorporar-hi el terme de les Escaules que ja era possessió dels Rocabertí i tenia jurisdicció a part. El poble de les Escaules es va basar en aquest fet quan, al segle XV va demanar separar-se de Llers i tenir "batlle i consell propis". No ho aconseguí i va continuar depenent de

Llers fins el segle XVII. Després va tenir Ajuntament propi fins l'any 1860 en què va ser agregat a Boadella i no ha sigut fins l'any 2004 que s'ha aconseguit que el terme municipal es digui Boadella-les Escaules.

Del castell només se'n conserva una esvelta torre cilíndrica, d'uns deu metres d'altura, construïda amb carreus calcaris poc treballats. Té una porta, a una altura de 3 m de terra, i conserva restes de merlets i matacans. La volta del seu interior és semiesfèrica. L'han datat als segles XIV-XV; per tant, no es pot tractar d'una romanalla del castell documentat ja l'any 1123.

La torre està envoltada per una muralla –probablement d'època bastant posterior– més o menys enrunada, segons els llocs, i amb enormes forats, que s'aixeca sobre el caire de la roca. A la banda de ponent conserva els merlets i una sagetera. A l'interior del castell es pot veure, també, una cisterna mig colgada per la runa.

És possible que aquesta torre, que per l'estructura del conjunt sembla més un punt d'observació que de defensa, ocupi el lloc de l'antic castell de l'Alta Edat Mitjana, que ja devia tenir aquesta mateixa funció. No hi ha notícies que mai hagués sigut la residència de cap senyor feudal; devia estar ocupat per una guarnició que podia oscil·lar entre dos i cinc

homes a càrrec d'un castlà que serien responsables de vigilar i avisar si s'acostava algun enemic. Això no passava sovint i calia matar l'avorriment amb la cacera o els daus. En un dia clar, la vista que s'albira a través dels forats de la muralla, és fantàstica.

Hi ha una **rondalla** relacionada amb el castell que recull Joan Amades de boca d'en Pere Vayreda el 1935: sembla ser que quan el senyor de la contrada va decidir construir el castell, no hi havia camins i totes les muntanyes estaven cobertes de boscos tan espessos, que feien intransitable el país. Cada vegada que amb molt d'esforç s'aconseguia obrir un pas entre la vegetació, al cap de quatre dies ja tornava a estar tapat. El senyor s'espremia el cervell pensant com ho podia fer per aconseguir tenir un camí fàcilment transitable i que facilités les anades i vingudes al castell.

Un bon dia se li aparegué el dimoni i li oferí d'obrir no un, sinó dos camins en una nit a canvi de l'ànima d'un vassall. El senyor acceptà de seguida: què era l'ànima d'un vassall comparada amb dos camins!

En fer-se fosc pujà el dimoni cap al castell amb un garrot i va començar a repartir buscaldes a tort i a dret mentre baixava muntanya avall. A cada bastonada saltaven tres o quatre arbres. De seguida va tenir els camins desbrossats. Aleshores, va agafar el garrot i el va arrossegar per terra, aplanant així els dos camins. Després s'hi anava passejant donant cops a terra. A cada cop hi creixia un arbre, el que ell deia, alt i frondós per a ombrejar el trajecte.

Quan la feina era gairebé acabada va sortir del castell St. Miquel, patró de la capella, que va foragitar el dimoni i va salvar l'ànima del vassall.

Torre del castell

Els forats a la muralla del castell són com immensos ulls oberts al golf de Roses a llevant i al Canigó a ponent

El Molí de les Puces

El Molí de les Puces es mereix un comentari apart pel seu enorme interès. Malgrat el nom, i que en el seu interior hi ha una roda de molí trencada, hom pensa que no es tracta d'un molí.

Està situat a la riba dreta de la Muga, gairebé dintre de la mateixa llera del riu, en un paratge solitari i deliciós, uns 100 m aigües amunt de l'anomenat Molí d'en Miquel –perquè aquest era el nom de qui en tenia cura– o també Central d'en "Grida", perquè era una de les centrals hidroelèctriques dels germans "Garida" –i popularment el nom ha derivat en "Grida".

Construït sobre un aflorament rocós, resta lleugerament elevat sobre el nivell de l'aigua, que corre a pocs metres de distància. Té forma de barca posada cap per avall, amb la "proa" encarada en el sentit d'on baixa el corrent. Aquesta "proa" és massissa –segurament per a poder aguantar la força de l'aigua– i construïda amb pedres molt grans, igual que la paret septentrional, que dona al riu. En alguns punts del mur meridional i de llevant es poden observar les lloses col·locades de manera que es podria considerar molt semblant a

Molí de les puces; vista de ponent

del recinte rectangular de la construcció. En el mur de llevant s'hi obre una estreta finestra rectangular. El terra està desnivellat d'oest a est.

Molí de les puces; vista de migjorn

l'opus spicatum. Els murs són corbats i la porta és oberta al mur meridional, el més allunyat de l'aigua. La coberta té forma de quilla i la volta interior és apuntada, amb tres forats al vessant de migdia. A l'interior es pot observar un nínxol en el mur de ponent, elevat sobre el sòl, amb un arc de mig punt amb dovelles. El mur septentrional, a la vora del nínxol, està edificat clarament sobre la roca, on s'hi han practicat –o aprofitat– diverses cavitats. A l'angle sud-est s'observa una entrada d'aigua, a través d'una estreta conducció que travessa el mur, utilitzada per a omplir una petita pica excavada en la roca. En el mur lateral que dona al nord, hi ha tres forats que comuniquen amb l'exterior i estan situats a diferents nivells; semblen fets per a mantenir nivells d'aigua variables dintre

Els forats del mur septentrional, que podrien ser, com ja hem dit, per variar el nivell de l'aigua a l'interior, i els de la volta meridional que podrien representar sortides de fums, fan pensar que potser es podria tractar d'una sala de banys, ja que l'entrada d'aigua sembla massa estreta per a tractar-se d'un molí, que és el nom que se li ha assignat. Els vestigis de construccions que s'han trobat per les rodalies –que ara resten colgades per l'aigua que va pujar de nivell en alçar la resclosa que hi ha aigües avall– poden fer pensar, fins i tot, en un complex termal; aquest extrem vindria recolzat per la memòria dels més grans, que encara recorden que, quan anaven a pasturar les cabres vora el molí i havia plogut, hi sorgia una deu d'aigua tèbia.

Molí de les puces; vista de tramuntana

Pel que fa a la datació, l'existència d'*opus spicatum*, situa l'edifici entre els segles VII i el X, mentre que l'arc de mig punt del nínxol, acota més les dates, probablement entre els segles IX i X. En canvi, la coberta apuntada no pot ser anterior al XII (J. Badia, 1985). Això fa pensar que és molt probable que s'hagués de refer aquesta coberta, potser per l'esfondrament de la que s'havia construït inicialment, probablement a causa d'alguna riuada.

Molí de les puces; volta i mur de llevant

Nínxol al mur de ponent

Fins i tot hi ha qui creu que per allà hi ha forces de tipus esotèric. Una de les vegades que hi vaig anar, hi havia una persona que, amb un pèndol, comprovava la magnitud d'aquestes forces. Segons ell el pèndol es movia prop de les lloses més grans de la part externa inferior del mur de tramuntana i aquest fet demostrava que les èpoques de construcció de la part inferior era anterior a la que s'havia construït –o reconstruït– la part

superior i que la utilitat que s'hi havia donat a l'època corresponent a la part més antiga hauria estat relacionada amb algun tipus de culte.

No és l'única construcció d'aquestes característiques, encara que és la més ben conservada: sota l'embassament de Boadella, a la presa dels Pilans n'hi ha una, i una altra a sota del mas Ribes gairebé dins del riu.

De moment, es manté el misteri.

La Cova de les Encantades

Prop d'aquest lloc, a 20 metres aigües amunt del Molí de les Puges, hi ha una balma que li diuen "La Cova de les Encantades". A sobre de la Balma hi ha el Coll de les Encantades. Segons la tradició popular, el corrent d'aigua que surt a la Caula, passa per aquest punt, com a corrent subterrani, després d'haver nascut a la muntanya de Sta. Magdalena. Al vessant que dona a la carretera de St. Llorenç de la Muga hi ha diverses coves i avencs. Segons en David Serra, la seva àvia li explicava que una vegada un pastor li va ensenyar una d'aquestes coves on hi havia un avenc molt profund que, si s'hi deixava caure una pedra, al cap d'una estona se sentia com queia dintre d'aigua. Aquesta aigua seria la que dona lloc al torrent de la Caula i es té por que, si s'arriba a construir la urbanització de la vall de Sta. Magdalena –que ha aprovat l'ajuntament de Terrades i compta amb l'oposició d'amplis sectors de la comarca– agafi l'aigua d'aquests aquífers i s'assegui el torrent.

Però tornem a la Cova de les Encantades. Les "Encantades", segons la **mitologia** catalana, són les "goges" o "dones d'aigua". S'explica que la nit de St. Joan és l'única nit de l'any que surten a estendre la roba i l'escampen per les mates que hi ha a la riba de la Muga. Si algú aconsegueix robar una d'aquestes peces de roba sense que les goges el vegin, té sort la resta de la seva vida. A les Escaules, quan la prosperitat truca de manera sobtada a la porta d'alguna família, s'atribueix al fet que han aconseguit una peça de roba de les dones d'aigua una nit de St. Joan.

El pou de glaç

Pel que fa al pou de glaç –que es troba al costat d'un camp, just abans d'arribar al salt d'aigua de la Caula; ja hem descrit a l'apartat *Les coves* com arribar-hi des de l'aparcament del restaurant– hi ha gran diversitat d'opinions.

Segons el diari *La Comarca*, en un estudi fet l'any 1926, el pou de glaç estaria edificat sobre una antiga construcció romana que s'hauria utilitzat per a emmagatzemar aigua. En canvi, per Montserrat Vayreda (*Els pobles de l'Alt Empordà*) és molt dubtós que es tractés d'un pou de glaç, ja que la Muga no s'acostuma a glaçar durant l'hivern. Ens tornem a trobar davant d'un judici fet en funció de les condicions climàtiques actuals, que segurament són diferents de les que hi havia en èpoques passades.

El que és clar és que aquestes construccions servien per a conservar el glaç i poder-ne gaudir durant l'estiu.

El gel era molt preuat antigament. Ja els romans, i potser els pobles que els van precedir, havien descobert els beneficis que en podien treure del gel, tant a nivell domèstic com terapèutic. A l'Edat Mitjana eren les famílies benestants les que en feien ús, però aquests privilegis es varen acabar i, al segle XVIII, el negoci del gel era una important font

d'ingressos per a la comarca. S'utilitzava per a conservar els aliments, refrescar begudes i per al control i prevenció de malalties.

La construcció que ens ocupa és, precisament, del segle XVIII i és considerat el més ben conservat de totes aquestes contrades. De planta circular conserva la cúpula intacta. Les obertures tenen la llinda d'una sola peça i les parets, molt gruixudes, estan construïdes amb pedres relativament grans i sense treballar.

Situat en un lloc obac, com correspon, sorprèn per les seves grans dimensions: té 10 m de diàmetre. Això fa pensar que la producció era important i devia proveir de glaç a bona part de la comarca. De fet, es diu que es portava el gel a Figueres i fins al port de Roses on s'embarcava, probablement cap a Barcelona.

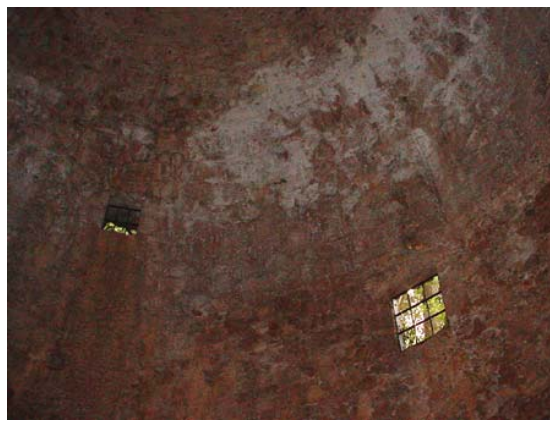
Segons, N. Blavi, L. Canteys i J. Justafre del Centre Excursionista Empordanès de Figueres, en començar els freds de l'hivern al desembre, i fins el març, si es podia, es desviava l'aigua de la Muga cap a unes basses excavades a terra, de 20 a 30 cm de fondària. Una vegada glaçada, es treia el gel i es posava dins del pou amb molta cura perquè no s'enganxessin els blocs. Calia empouar en dies freds i aprofitar quan no hi havia sol; aïllar el pou de l'exterior, cobrint la volta i les obertures d'accés amb vegetació, i transportar-lo de nit, cobrint la càrrega dels carros amb pells o amb saques i boll –una barreja de palla i pellofa que s'havien guardat a l'estiu, dels treballs a l'era. Si es tenia cura en la manipulació, les pèrdues eren mínimes.

Pou de glaç

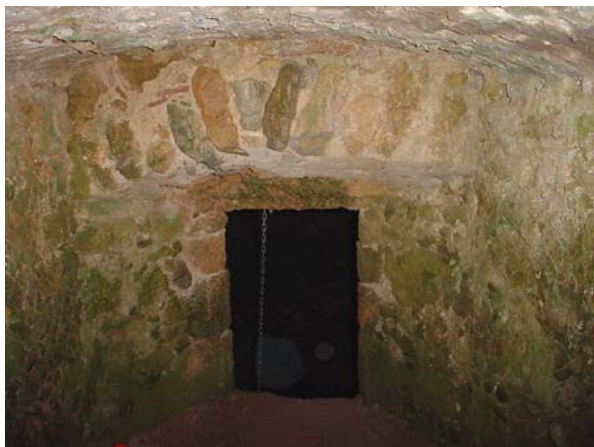
Volta superior del pou de glaç

Mur lateral i obertures del pou de glaç

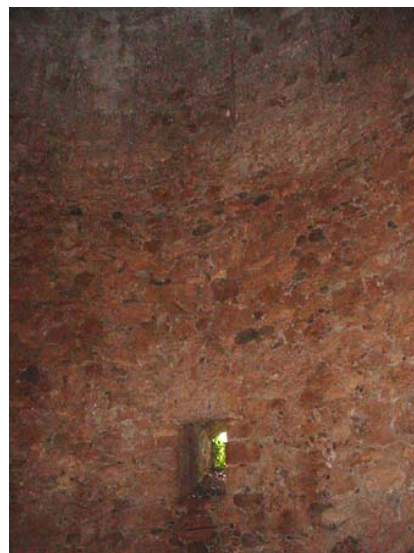
Les tasques estaven perfectament estructurades i cadascun dels 20 a 30 obrers que hi treballava tenia la seva feina: els que tallaven els blocs de gel de 120 x 70 x 20 cm i un pes aproximat de 110 kg ("serradors"), els que els agafaven amb ganxos i els carregaven

("carregadors"), els que el transportaven amb els carros ("carreters"), els que el descarregaven ("descarregadors"), els que el col·locaven dintre del pou ("col·locadors de glaç"), els que tallaven branques i les posaven entre els blocs perquè no s'enganxessin ("talladors de branques"), els que recollien les restes de glaç i omplien els espais entre els blocs ("recollidors de glaç picat"), els que esmolaven les eines ("esmoladors") i fins i tot, els "fogoners" que encenien el foc per a escalfar-se les mans i el mantenien encès.

Vista exterior de l'obertura d'accés al pou de glaç

A partir del segle XIX, amb l'electricitat, aparegueren les fàbriques de gel, i els pous de glaç deixaren de ser utilitzats.

Vista interior de l'obertura d'accés al pou de glaç

Altres construccions

Tornats a la carretera, si la seguim cap a Boadella –baixant a la dreta, cap al riu, poc després de la Caula– passarem per davant de la font que en diuen Les Fontetes i en arribar a la corba, veurem un molí fariner –que és dels més antics que es conserven a la població– on s'observa l'entrada d'aigües del torrent que hi baixa just al costat.

Seguint per la mateixa carretera arribarem a l'anomenat Molí de Baix, gairebé al costat del pont. Actuà com a central hidroelèctrica i en el seu interior conserva molta de l'antiga maquinària. Al costat s'hi poden observar el que havien sigut quatre forns de ciment de finals del segle XIX, que encara conserven les restes d'una xemeneia. Moltes cases de les Escaules tenen el

Les Fontetes

seu propi forn de calç; encara es pot veure la boca del que n'havia estat un al costat de la porta del garatge del restaurant de la Caula.

Antics forns de ciment

indeterminada que vivia a l'aigua dolça de les fonts, rius i torrents –parent proper del *molet* o *millet* garrotxí– podia deixar embarassades les noies. Per això, calia anar en compte en beure aigua, ja que en empassar-se'l, sobretot les fadrines, les atacava igualment que si les piqués. Heus aquí la corrandà:

*“Ai noies, que aneu a l'aigua,
que aneu a rentar a la Muga:
mireu que us heu de guardar
d'un pessic de sa Maruga”.*

Mites a part, fins ben entrat el segle XX – estem parlant de 30 o 40 anys endarrera– encara s'utilitzava aquest safareig.

Safareig

El dret de sagrera

L'anomenat dret de sagrera o immunitat corresponia a un espai sagrat de trenta passos al voltant de l'església, on tots els edificis i cellers que es trobaven dins l'esmentat perímetre romanien sota la protecció eclesiàstica, així com el cementiri.

Era una normativa estesa arreu del bisbat durant l'Edat Mitjana:

“Que cap habitant de sobredit bisbat no assaltés el seu enemic des de l'hora nona del dissabte fins l'hora prima del dilluns a fi que tothom pogués complir els deures del diumenge, que ningú assaltés de cap manera els clergues ni monjos que anessin sense armes ni aquells homes que amb la seva família anessin o tornessin de l'església, que ningú no gosés assaltar ni violar les esglésies ni les cases posades dins un cercle de trenta passes i qui ho fes o ho hagués fet sigui excomunicat de l'església i la comunitat de cristians.”

Can Vila de Subirats

El veïnat de Subirats –actualment en el terme de Terrades– s'esmenta com a possessió del monestir de St. Martí de les Escaules en el precepte expedit per Carles el Calb a Tolosa el 12 de maig del 844 com el *vilar Supiratos*.

Segons Badia i Homs, “vilar” es refereix a un agrupament de masos sense església, mentre que *Subirats* faria referència a un lloc elevat: del llatí *superadditum* “afegit per damunt” (Coromines, 1997).

Per les rodalies s'hi han trobat restes romanes i ceràmiques de diferents èpoques medievals, encara que les edificacions –o més aviat les restes d'edificacions– que es poden veure ara no deuen ser anteriors al segle XVII o XVIII. La família que vivia en aquest lloc va prendre el cognom de Vila.

El nucli d'edificis estava dividit en diversos habitatges, de manera que hi varen arribar a viure cinc famílies, que baixaven a les Escaules per a fer el mercat i celebrar les festes. Vivien, bàsicament, de la vinya, l'olivera i el bestiar. El masover de can Vila ocupava la casa de cara a tramuntana. La del costat de migjorn era anomenada Can Llamberg i la de llevant Can Soler.

Can Vila de Subirats

El que ha deixat el temps s'ho emporten els desaprensus

La fil·loxera, les males anyades i les gelades es varen sumar a l'augment de les comoditats als pobles –aigua corrent i electricitat, principalment– i varen fer que molts pagesos desertessin i emigressin cap als nuclis de població. Can Vila no va ser una excepció i el mas es va abandonar definitivament entre els anys 50 i els 60 del segle XX. Els habitants de Can Soler varen ser els darrers que varen marxar i es varen establir a Terrades. Des d'aleshores, el temps hi ha deixat la seva petja; i el que no ha fet el temps ho han fet els espols, que han deixat la pairal·la sense les magnífiques llindes de pedra que emmarcaven les diverses entrades.

A l'ajuntament de Boadella es conserven diversos documents que parlen del veïnat de Can Vila de Subirats. El més antic, de l'any 1683, està escrit en llatí i obligava a Sebastià Vila i

els seus descendents a pagar el delme al rector de l'església parroquial de St. Martí de les Escaules. A la portada s'hi pot llegir:

"Capbreu fet i firmat per Sebastià Vila, pagès de Subirats, Parròquia de les Escaules atorgant la dècima i primícia de sos masos d'amunt i d'avall a favor del rector de les Escaules en p. (provata)

A casa de Francesc Portas, Notari públic de Navata, el 5 de maig de 1683."

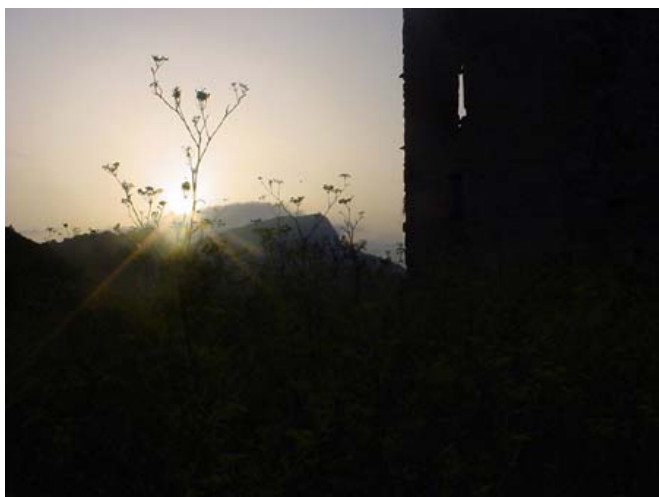
També es conserva el testament de Joan Vila, també de Subirats, del mes d'abril de l'any 1695. Escrit en català, diu:

"En nom de Nostre Senyor Déu (...) (...) faig i ordeno lo present meu testament i la última voluntat meva, per la qual seguixo en tot la voluntat del meu avi, anomenat Jaume Vila hereu universal de la casa i els béns del mas Subirats. Afegeixo com a manumis –testimonis- sors i executors: Reverend Rector de les Escaules, Bernat Devesa, pagès de Begudà, Joan Batista, religiós del convent de Sant Martirià de Banyoles i cunyat meu, i a Caterina Vila, muller i estimadíssima meva."

Els camps, ara erms, havien alimentat cinc famílies

En aquest testament demanava ser enterrat a Terrades amb vuit misses i que li paguessin els deutes. El document només és firmat pel rector: probablement era l'únic que sabia de lletra.

El Sol s'ha post definitivament per a can Vila de Subirats? Esperem que no

En el veïnat hi havia el mas Serrat, un fill del qual, en Martirià, va ser el general Serrat. Durant la primera i part de la segona carlinades, juntament amb el general Bosc de Llers, en Ramon Felip de St. Llorenç de la Muga i fins i tot amb el propi Savalls, varen ocupar la zona de l'Empordà i la Garrotxa ajudant les tropes carlistes de Navarra i del país basc que volien entrar per la Jonquera. A més, les partides que comandaven, cobraven les contribucions als pobles i, a estones lliures, es dedicaven a saquejar masos i segrestar algun personatge de la comarca. És a dir, feien de bandolers, alhora que ajudaven a les tropes regulars. Hi ha alguns fets documentats: "...pasó al pueblo de

Biure y saqueó tan escandalosamente la (casa) de Dn. Gerónimo Sans Comandante de la milicia urbana del mismo;...”, segons consta en una carta de l'arxiu de la família Jordà del poble de Molins, que va enviar el governador polític i militar del corregiment de Figueres, Manuel de Tena, a Rafel Jordà, aleshores alcalde de Molins. Un altre fet està relacionat amb el segrest de l'hereu Massot de Darnius que tingué lloc l'any 1845. Després del patiment que varen infligir a la família demanant un rescat que no va poder ser pagat, fou assassinat en una cova del Bassegoda. La banda que va fer el segrest, va ser capturada i jutjada a Perpinyà. Sembla ser que pertanyia a la partida del general carlista Savalls. Aquest, negant la seva participació o de cap dels seus capitosts en l'afer, va capturar en Serrat i, estacat darrera el seu cavall, el va passejar davant de can Massot de Darnius, culpant-lo a ell i la seva partida de la mort de l'hereu.

S'explica també una **rondalla** segons la qual varen ser els pobladors de Can Vila de Subirats els que haurien fundat Boadella: en el recompte de vaques n'haurien trobat a faltar una. Per trobar-la varen anar seguint les *bues* —és el mot amb què es designen les “tifes” de vaca a la comarca, i l'Alcover Moll ho reconeix com a un mot característic de l'Alt Empordà— que anava deixant. A la fi la varen trobar al pla, vora el riu. Tan contents varen estar i tant els hi va agradar el lloc que decidiren fer un poble allà mateix que es diria Buadella. Segons David Serra, sembla ser que el poble es deia Buadella, fins que el 1860 es va castellanitzar el nom per Boadella. Naturalment, hi ha teories molt més científiques sobre l'etimologia del topònim.

El que és curiós és que a Boadella hi ha Can Casademont, que, segons notícies recollides, abans es deia Mas Vila. Sembla ser que va ser la primera casa que es va construir al poble i va ser propietat dels Casademont, família molt important des de l'Edat Mitjana, fins que varen marxar els anys 20 del darrer segle. Quan es varen establir al pla, bé podien ser els “de la casa d'amunt de can Vila”, que poc a poc derivaria en els “Casademont del mas Vila”.

De fet és molt probable que en David Serra tingui raó i molts cognoms catalans s'hagin fet d'aquesta manera a l'Edat Mitjana: quan s'havien de fer rols, ja fos per obres, lleves o actuacions similars, segurament es començava per parlar d'en Joan de cal ferrer, en Pere de la casa d'avall, o en Ramon de la riera i es va acabar per parlar d'en Joan Ferrer, en Pere Casadevall o en Ramon Riera.

Coll de la Salut. Parada geològica

Aquesta zona forma part de la sèrie estratigràfica de l'eocè descrita per Lluís Pallí en la seva tesi doctoral de l'any 1972. Quan anem per la carretera asfaltada de Terrades a Boadella, just a la cruïlla que va cap a la Salut de Terrades (estatge il·lerdià), podem observar en el marge esquerre de la carretera el nivell argilós de color vermell, amb gresos vermells i conglomerats amb còdols de quars blanc que reomplen canals fluvials. Aquest nivell pertany a l'eocè inferior i és la base de la sèrie estratigràfica. A sobre d'aquesta base s'hi observen roques calcàries, compactades, de gra molt fi, d'origen sedimentari marí. La prova del seu origen marí, la tenim en els fòssils que s'hi poden observar: alveolina (microfòssil foraminífer que s'observa en forma de puntets blancs a la roca), nummulit i assilina (ambdós són macroforaminífers de forma aplanada), ostra (lamel·libranqui) i caragol (gasteròpode).

Santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades

El replà de la muntanya de Sta. Magdalena, antigament anomenada muntanya de Codó, sembla fet expressament per a allotjar el santuari. No es pot dir el mateix de l'aparcament, una bona part del qual fou aplanat a cops d'excavadora no fa massa anys juntament amb una part del camp de futbol, que encara recordo quan era una vinya envoltada de noguers. La vista sobre l'embassament de Boadella i els boscos de les rodalies és magnífica.

Santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades

L'acta fundacional data del 1678. Mn. Felip Olivet, nascut a Maçanet de Cabrenys i aleshores "domer" de Sta. Cecília de Terrades va voler edificar una capella i una casa en aquest lloc i ser-ne capellà a perpetuïtat *"...per estar retirat y fugir lo trafec y bullici del mon, y pera servir en dita Capella y ser Capellà perpetuament de Maria Sma en dit puesto donat ly titol y nom de la Salut, peraque jo pogués alcansar en ella la salut de la mia anima i peraque també molts altres lay alcanzassen per las sues..."* Després de reiterades demandes al bisbe i que el propietari del mas Cadira –que era on ara s'alça el santuari i aleshores ja estava enrunat– en fes donació al bisbat, va poder veure com el 8 de setembre de l'any 1681 es va beneir la capella i s'hi va dir la primera missa. Mn. Felip fou el primer ermità, tal com desitjava i residí a la casa annexa a la capella fins la seva mort, el dia 30 d'octubre de l'any 1710 –en plena guerra de Successió– segons consta a la làpida de la tomba que hi ha a l'antiga capella, on està enterrat.

Capella primitiva

Làpida de la tomba de Mn. Felip

L'any 1794, durant la Guerra Gran, es varen lliurar forts combats a l'Empordà que varen produir 10.000 morts i 20.000 presoners, només en el bàndol espanyol. Els francesos

Santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades

varen passar a sang i foc tota la comarca, assassinant i cremant edificis amb els habitants encara dins, segons consta en el llibre de necrològiques de Terrades, i és de suposar que l'ermita en degué sortir bastant malparada. El malson es va acabar amb la derrota dels francesos a Pontós el 26 de maig del 1795.

Però el febrer del 1808 el pànic es va tornar a apoderar dels empordanesos en veure les tropes napoleòniques travessar el Pirineu sota el comandament del general Duhesme. Malgrat

tot, l'ermita es va mantenir dempeus, segons es pot deduir de l'acta de visita a Terrades del bisbe de Girona Castaño Bermúdez el primer de juliol de 1826 en què també visita el santuari. Segons aquest document l'estat era bo, però molt inferior al nivell assolit a mitjans del segle XVIII.

Cal esmentar dues dates recordades durant molt de temps al país i que varen provocar veritables allaus de romers als diversos santuaris i ermites: l'any 1868 –“any de la fam”, en què *“les terres, resseques per un persistent eixut, no deixaren grillar el blat enterrat en llurs entranyes”* (Constans, 1955)– i l'any 1884 –en què una gran epidèmia va fer que, en aquell any, els empordanesos *“sols trobaven repòs i consol abrigats amb el mantell de la Reina celestial”* (Constans, 1955).

Hi ha notícies d'una reparació que es va fer l'any 1883, i a partir del 1885 va ser totalment reconstruïda. El nou edifici s'inicià el 10 d'octubre d'aquest any i es va concloure el 3 de juny del 1889. Dos anys més tard, s'enllestia la nova hostatgeria, s'aplanava la plaça i s'obria el passeig on ara hi ha el monument a la Mare de Déu.

Llinda de la porta de la sagristia a l'absis de l'església de la Salut

Després que el 1930 es decorés l'església i s'arrangés

el nou altar major –projectat per l'arquitecte figuerenc Pelai Martínez– el santuari i tot el que contenia fou destruït, com tantes altres esglésies, per l'incendi de l'any 1936. La imatge –que segons J. Amades havia sigut trobada entre les espigues d'un camp en segarlo– va ser cremada juntament amb totes les altres. Només la del passeig es va poder salvar i es va enterrar. Al final de la Guerra Civil l'exèrcit popular, en plena retirada, *“...atepei de material bèl·lic tots els edificis sense perdonar el temple i calà foc a les*

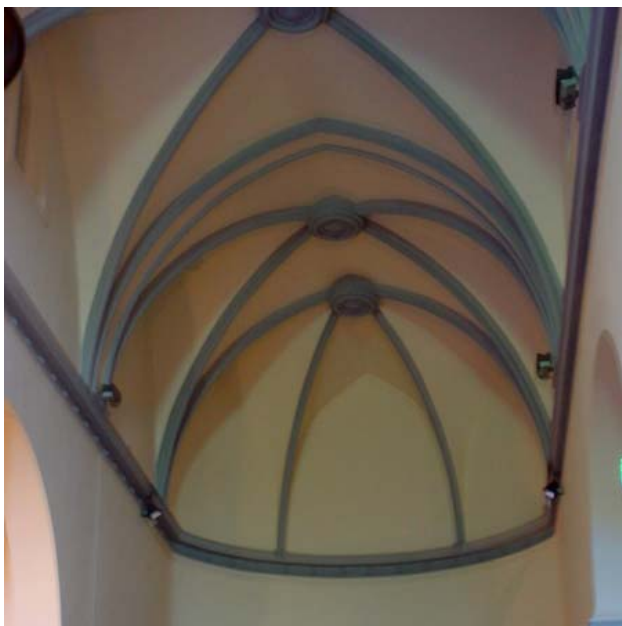
metxes..." (Constans 1955). L'hostatgeria va ser destruïda en explotar les municions, però segons explica Mn. Constans, el que quedava de la capella es va salvar perquè es va apagar la metxa. Acabada la guerra es va reconstruir el santuari, que va ser inaugurat el dia 30 d'agost de l'any 1942. La imatge enterrada va retornar al seu lloc i es va encarregar una escultura nova a l'escultor olotí Salgueda, que és la que es venera actualment en el cambril. Les corones de la Verge i del nen són, però, de l'antiga talla.

El 1957, Mn. Miquel Casteis va ser nomenat rector de Terrades i capellà del santuari, càrrecs que ha continuat exercint fins fa pocs mesos, en què la seva salut li ho ha fet impossible. Actualment en té cura el rector de Llers.

L'església consta de tres naus, amb absis semicircular, on hi ha el cambril de la Verge. La façana imita el romànic, mentre que les creueries de les voltes són clarament neogòtiques. Durant uns anys, a la capella antiga s'hi guardaven els exvots que els habitants de la comarca portaven al santuari en agraïment pels favors rebuts de la Mare de Déu. En la remodelació que es va fer a finals dels anys seixanta del darrer segle, es va arranjat aquesta capella, es varen retirar les grades metàl·liques per als ciris —n'hi havia de totes les mides i en tan gran quantitat, que en dates assenyalades de grans romiatges, l'aire de l'interior de l'església es feia difícil de respirar— i es va reservar una petita sala a l'esquerra de l'altar major per als exvots. La gran quantitat de peus, cames, braços, caps i figures de cera, a més de retrats, crosses i altres records, fan palès el fet que la gent no tan sols ve a pregar per la salut de l'ànima, com diu Mn. Felip en

Imatge de la Mare de Déu de la Salut que es venera actualment al cambril

Creueries neogòtiques de l'església

Cambril de la Mare de Déu de la Salut

l'acta de fundació, sinó també per la del cos. Municipis i entitats han deixat també el seu record a l'església en forma de llànties, trofeus o escultures.

Davant de l'església hi ha el passeig de la Verge Coronada, amb frondosos arbres caducifolis a banda i banda: una deliciosa i fresca passejada a l'estiu i ben assolellat a l'hivern. Al final, la imatge de la Mare de Déu que, tal com hem dit i segons explica també Àngel Rodríguez i Vilagran en el seu llibre *Maria als santuaris del bisbat de Girona*, es va enterrar a l'hort del santuari durant la Guerra Civil i així es va poder salvar de la destrucció.

Són molts els pobles de la comarca que celebren romeries a la Salut; fins i tot hi ha barris de Figueres que també ho fan. Durant molts anys, els pelegrins hi anaven a peu, alguns descalços: era una forma de demostrar el seu agraïment. Recordo quan la confraria de la Puríssima Sang de Figueres hi anava portant el Crist, ajagut, entre tres confreres que s'anaven rellevant, cada primer diumenge d'octubre –continuant amb el costum que tenia de fer-ho abans de l'adveniment de la Segona República Espanyola– per demanar l'abundor i la conservació de l'anyada. En arribar, la missa, els goigs a la Mare de Déu, el dinar, les sardanes i el rosari. Després de tornar a cantar els goigs calia retornar cap a Figueres abans no es fes fosc. Aquest romiatge es va iniciar el

Monument al final de passeig

Santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades

romiatge. És així com l'any 1882 inicia les romeries al Santuari de la Mare de Déu de la Salut de Terrades.

Després de tornar a cantar els goigs calia retornar cap a Figueres abans no es fes fosc. Aquest romiatge es va iniciar el 1882 i és l'hereu de la Processó de la Tramuntana que s'havia fet al santuari de la Mare de Déu de Requesens des del 1612. La Confraria de la Puríssima Sang de Figueres la celebrà fins l'any 1868, en què, amb la Revolució de Setembre, anomenada "La Gloriosa", s'enceta el Sexenni Revolucionari que inclou la tercera guerra carlina i la primera república. El clima de tensió social es manté a l'Empordà quan s'inicia la Restauració el 1876, per això, quan a començaments dels anys vuitanta la Confraria vol reprendre la romeria topa amb la prohibició del comte de Peralada. Aquesta circumstància els obliga a cercar un altre centre de

Encara som moltes les persones que, al llarg de l'any, pugem a peu al santuari. Les raons adduïdes poden ser ben diverses; en el fons, jo diria que continua essent la mateixa de sempre.

Ermita de Santa Magdalena

Si mirem amunt des de l'esplanada de l'aparcament la veiem, 200 m per sobre nostre, penjada sobre el cingle vertical. Sembla tocar el cel.

Sta. Magdalenade Codó: absis

Una vegada a dalt, malgrat la poca alçada que té en realitat, sembla que el cel el toquem nosaltres, en contemplar la perspectiva que se'ns ofereix. Al nord la Muga, sembla el riu de plata del pessebre, que queda estancat a l'embassament de Boadella; esperem que per molts anys puguem continuar gaudint d'aquest paisatge i no ens trobem que ens han canviat els arbres per cases! En el vessant meridional, calcari, el garric i les estepes amaguen les coves i avencs que donen accés als aquífers responsables del saltant de la Caula. Amb els seus 515 m, molt per sota de les cotes d'altres cims de les rodalies,

el paisatge que es pot veure és impressionant.

El mateix devien pensar els primers que varen construir en aquest cim. Segons J. Badia, abans del segle XIV ja existia Sta. Maria de Codó i consta en els nomenclàtors de l'època com un església no parroquial amb un capellà adscrit: "*Capella seu ecclesia heremitana sancte Marie de Çodone, in parrochia sancte Cecilie de Terradis*" –per contra, Mn. Constans cita Sta. Magdalena com a parròquia el segle XIV. Miquel Casteis, rector de Terrades i capellà del Santuari de la Mare de Déu de la Salut, explica que les restes que hi ha al voltant de l'ermita corresponen a un antic poblat. No hem trobat constància d'aquest fet, però el que sembla bastant clar, és que si al segle XIV es parla d'una ermita és perquè en aquesta època ja devia fer temps que la zona estava despoblada. Pel camí, pujant a la dreta, es troben les restes del que podia haver sigut una cabana de pedra seca.

Interior de l'ermita de Sta. Magdalena

El que es conserva és una circular del bisbe Andreu Bertran de l'any 1425 i dues més del bisbe Bernat de Pau els anys 1437 i 1438 demanant la reparació de l'ermita. Això vol dir dues coses: que a principi del segle XV devia estar pràcticament enrunada –potser va patir els efectes dels forts terratrèmols dels anys 1427 i 1428– i que l'edifici que contemplem actualment és posterior al 1438.

Per tant, veient les seves característiques hem de suposar o que no estava del tot derruïda i només es varen refer els murs i la coberta, o que es devia reparar aprofitant els antics carreus i conservant les característiques de la tradició romànica, mantenint una sola nau amb absis semicircular. Es tracta, doncs, d'una construcció popular, feta amb pedra calcària de moltes mides i característiques diferents: des de carreus ben escairats fins a algun tros de l'absis fet amb material sense treballar. Està bastida directament sobre la roca

Sta. Magdalena de Codó: façana de ponent

que, segurament, es va excavar, ja que el terra de la nau està a un nivell inferior que el de la roca que envolta l'ermita. A l'escaló de l'entrada hi ha gravada la data 1843. En el mur de migdia s'obre la porta, d'un sol arc de mig punt, de dovelles grans i ben allisades, i dues finestres rectangulars de doble esqueixada. El mur de ponent té un ull de bou que emmarca una deliciosa vista del Canigó. La de l'absis, més que finestra, sembla una espitllera. La volta és apuntada, igual que l'arc triomfal. Hi ha un banc d'obra adossat als murs. La imatge de Sta. Magdalena, feta de guix, està situada darrera l'altar, protegit amb reixes, i sempre envoltada de flors i exvots, mostra de la devoció que li professa la gent de la contrada.

Els ermitans feien la “lloguera” pels pobles del voltant per a captar almoines.

El campanar, de cadireta, es va arreglar als anys 60 i s'hi va posar una campana que els romeus tocaven en arribar a dalt. L'any 2001 un llamp el va destrossar. L'agost del 2004 s'ha refet el cloquer, s'ha instal·lat un parallamps i s'ha arranjat la campana que podrà tornar a ressonar joiosa pel muntanyam fins les valls de Terrades i de la Muga, informant de l'arribada dels romeus a l'ermita.

A fora, davant del mur meridional, hi ha un pati, envoltat per una paret baixa de pedra i restes de construccions. Segons Badia i Homs són les restes d'un porxo construït en data molt posterior a l'ermita. Segons Mn. Miquel, són les restes de la casa de l'ermità que havia viscut allà dalt, amb les pedres de la qual, s'haurien construït les parets de l'actual mirador. Es conserven encara les restes del que podria ser una cisterna per a emmagatzemar l'aigua de pluja.

Carles Sapena data al segle XIV l'establiment d'ermitans a Sta. Maria de Codó. Mn. Constans en cita quatre: “...*fra Jaume*

Payró, traspassat als seixanta-cinc anys, el 23 de gener de 1695; fra Miquel de Martí, cinquanta-cinc, el 31 de juliol de 1797; un altre, innominat que trobaren mort per un llamp el 21 de setembre de 1729 i Ramon Roig...", que consta com a testamentari en l'última voluntat de Mn. Jeroni Gorot –beneficiat resident a la casa del santuari de la Mare de Déu de la Salut– l'any 1740.

Actualment, durant l'estiu és un punt d'observació per a la prevenció d'incendis forestals. El guaita hi puja 4 dies per setmana. El material el guarda dins i per això l'ermita només està oberta quan hi ha el guarda forestal. La resta de l'any, es deixa la porta sense pany. Si hi pugeu, deixeu-la tancada, si us plau.

L'Aplec hi té lloc el 22 de juliol –o el diumenge següent. A les set del vespre se celebra l'ofici solemne i s'acaba amb el cant dels goigs escrits per Montserrat Vayreda i Trullol l'any 1958.

*"Vostra imatge avui té estada
dins l'ermita de Codó.
I pels romeus sou lloada
en Jesús Nostre Senyor.
El qui us invoca s'esmena
i en la fe es veu ressorgir.*

*Vos que sou la dolça trena
que ens lliga a l'amor diví,
feu, Maria Magdalena,
que trobem el bon camí"*

En tots els sentits. Que així sigui.

Santa Magdalena a l'ermita de la muntanya de Codó

Els masos

Alguns provenen de l'edat mitjana, de l'època en què encara no s'havien endegat les explotacions agràries i calia iniciar els conreus. Els monjos i els senyors parcel·laven el territori i l'ocupaven amb els artigaires o bé establint els contractes d'eixarmada.

En un mas s'hi poden arribar a distingir quatre zones: el bosc, les pastures, els conreus –camps o feixes– i els edificis. Les zones de més pendent se solien reservar al bosc, que aportava combustible –primer llenya i més tard carbó– fusta, fruits i, més tard, en segons quines zones, suro. Llindant amb el bosc s'hi solien reservar els espais de pastures. En els llocs més plans s'hi conreaven els cereals. Les vinyes i oliveres es podien plantar tant als llocs planers –si el mas tenia sort i en tenia de sobra– com als llocs amb més pendent, prèvia la construcció de feixes aguantades amb parets, fetes, normalment, de pedra seca. Vora els edificis s'hi resguardaven els fruiters i l'espai que ocupava l'era.

La casa solia tenir els corrals i els estables a la planta baixa –en els masos grans es podien fer en edificacions a part– l'habitatge a la planta principal, i a la superior hi havia els graners. Sovint es podia accedir a la planta noble directament des del carrer, mitjançant una escala adossada a la façana que, normalment orientada cap al sud, estava coronada per un rellotge de sol.

L'habitatge estava constituït per una gran cuina on “s'hi feia vida”. Hi havia una pica de pedra o marbre i una gran llar, oberta, amb una xemeneia ampla i alta en forma de campana. Al costat de la llar hi havia el forn, que aprofitava la mateixa xemeneia com a sortida de fum. Com que la llar només “escalfa per davant” calia seure en els “escons”, que són bancs amb els respallers molt alts i tots tapats per darrera perquè l'aire fred no arribi a les persones que estan davant del foc. Com que era l'única cambra de la masia que tenia llar, era on es menjava i a la nit, havent sopat, a la llum de les espelmes o dels llums d'oli, amb tota la família asseguda a la vora del foc, es resava el rosari i s'explicaven rondalles fins que la son aconsellava anar a dormir. Aleshores, s'omplien els “burros” de caliu i s'escalfava el llit. Més tard es varen utilitzar ampolles –primer de ceràmica i més tard de plàstic– que s'omplien amb aigua calenta i amorosien una mica la fredor dels llençols.

A més de la cuina, solia tenir una gran sala que era on es menjava en diades de festa grossa. Al seu voltant s'obrien les portes de les cambres.

Naturalment, els lavabos no existien. Les grans masies tenien “aiguamanils” a la sala, que era un dipòsit –que calia anar omplint d'aigua– amb una aixeta i una petita pica a sota amb una galleda per recollir-ne l'aigua bruta. A les habitacions de les pairalies hi podia haver

Llar i forn del mas de l'Església a Requesens

lavabos de fusta amb un mirall i una palangana –de porcellana o de ceràmica– amb una galleda a sota. Les necessitats vitals calia fer-les als estables, amb els animals, o en un orinal.

L'aigua s'havia d'anar a buscar a la font, si n'hi havia alguna a la vora, o a algun torrent proper. A l'estiu, un bon càntir sense pintar conservava l'aigua ben fresca. En aquests punts d'aigua s'hi construïa un abeurador per al bestiar i un safareig per anar a rentar la roba. De vegades calia desplaçar-se més de 200 m de la casa per arribar a l'aigua. Carregats amb la bugada, els càntirs o les galledes, calia repetir el trajecte de la font a casa i tornar unes quantes vegades cada dia, tant si plovia, com si nevava, com si feia sol. I en temps de sequera severa, se'n podien quedar sense.

A 300 m del mas de les Feixanes, hi ha el safareig i la font

El fet que els masos duressin segles en aquestes condicions, fa pensar que plovia més que en els nostres dies i que les fonts, deus i torrents no s'assecaven tan sovint com ho fan actualment. Serà veritat que el clima està canviant encara que costi acceptar-ho?

Pel que fa a l'ús del bestiar que acompanyava tots els estadants de les masies, J. Amades recull, l'any 1933, una rondalla de boca d'en Pere Vayreda, de Lledó: diu que a en Polí, del mas del mateix nom prop de la Menera, en el camí entre Lliurona o Bassegoda i Gitarrau, Tortellà o Sadernes, se li va morir un bou del parell que necessitava per la llaurada. Eren temps de males collites i la bossa no sonava. En no poder-ne comprar un altre va decidir

utilitzar la vaca que tenia. Prou li va costar, puix que la bèstia no es volia deixar junyir, però quan ho va aconseguir, llaurava tan o més bé que amb la parella de bous. Les males anyades varen persistir i l'home ja tenia treballs per a mantenir la parella d'animals; llavors, es va recordar que la vaca s'havia emmotllat la mar de bé al nou treball i pensà que potser s'avindria a deixar-se escurçar una mica la ració. Així ho va fer, i l'animal no va manifestar desgrat i continuà llaurant la mar de bé, junyida al bou. La satisfacció d'en Polí va fer que anés escurçant cada vegada més la ració de la vaca que mai va protestar i va continuar treballant igual de bé. Va arribar el dia que no li va donar gens de pinso i la vaca subsistí. Aleshores, anava pregonant per tot arreu el seu enginy i tractava de tanoques els altres pagesos perquè es gastaven els diners en menjar pels animals. L'alegria va durar poc, perquè, quan la vaca es va acostumar a viure sense menjar, naturalment, es va morir. El fet es recorda amb la dita

*Fer com la vaca d'en Polí,
que quan va saber viure sense menjar es va morir.*

La realitat és que el bestiar tenia utilitats ben diverses. La carn, la llet i els ous, per a alimentar-se. La llana –que filaven i tenyien en el mateix mas– per a vestir-se. A més els servien de tracció: cavalls, burros, mules i bous feien el transport de persones o mercaderies, estiraven els carros o les tartanes i arrossegaven les arades que obrien els solcs a la terra, sovint dura i pedregosa. La resta calia fer-ho a mà, fent força per a enfonsar la fanga, vinclant l'esquena per a clavar l'aixada i redreçant-se per aixecar la pala plena de la terra que els havia de proporcionar el pa de cada dia. Pa que pastaven a mà i

havien de coure en el forn, que encenien una o dues vegades per setmana amb la llenya que tallaven amb la serra o la destal en els boscos propers. No els calia desemboscar, només els calia un bon ramat, sobretot de cabres, per a mantenir net el bosc, almenys fins a l'alçada on podien arribar els animals aixecats sobre les potes del darrera.

Quan es matava el porc calia poder servir la carn i allargar-la tot el que era possible. A l'estiu i a la tardor, que era quan n'hi havia, es recollien les fruites del bosc o dels fruiters que tenien vora la casa i calia conservar-les per a tot l'any. Embotits, salaons, confitats, confitures, mermelades, almívars, etc. eren maneres de poder conservar els aliments en un temps en què el gel només era privilegi d'uns quants.

Avis, pares i fills vivien tots a la masia, establint veritables comunitats familiars patriarcal en teoria, però més aviat matriarcal en la realitat, ja que la que governava la casa i educava els fills era la dona de la casa, i es produïa el desastre total si arribava a faltar. L'home era l'encarregat de fer les tasques de camp i de bosc, així com els tractes de compra-venda i el transport de mercaderies. Si la mare faltava, a l'home li calia cercar muller per tirar els fills endavant. Si moria el marit, la muller restava desamparada fins que es tornava a casar. Les herències eren per via d'hereus i pubilles. Durant segles, al fill o filla gran li tocava la terra i el mas, al cabaler, quedar-se a casa, solter, o casar-se amb una pubilla, anar al seminari o emigrar a la ciutat o a Amèrica i, si la bossa donava per més, algun podia arribar a estudiar. Les cabaleres no tenien gaire més expectatives; si no feien un bon matrimoni i volien mantenir l'estatus, eren les tietes, solteres, tota la vida.

Segons la situació en què es trobaven, les relacions amb la resta de la societat es produïen amb més o menys assiduitat: quan anaven a mercat, els diumenges i festius a l'església més propera, o, si vivien en alguna contrada gaire aïllada, només amb motiu de la celebració de les festes dels patrons o en les romeries a les ermites de les rodalies. Aquesta última, era una de les poques maneres que tenien de prendre contacte amb persones d'altres pobles o de masos més allunyats. J. Amades recull les anomenades "fires de noies" o "fires de l'amor" on acudien els fadrins i les donzelles per tal de trobar parella; a més dels aplecs i romeries esmentats, per aquestes contrades en tenien fama les de Sta. Creu a Figueres i Besalú i l'aplec del Trial al Bosc de Tosca d'Olot. Quan una parella es coneixien en alguna d'aquestes celebracions, de vegades havien d'esperar tot un any per a retrobar-se i una vegada tenien el consentiment de les famílies per a poder festejar, sabien que els separaven unes quantes hores, o potser dies, de camí.

I ara ens queixem de com vivim?

Mas de Falgars, al Mont: façana de migjorn fortificada amb un matacà

Els molins

Des dels temps més antics es coneixen els cereals i el procés pel qual es poden transformar en farina. Des dels 1800 aC en què es feia amb dues pedres, ha anat evolucionant la tècnica que ha permès als homes i les dones, haver de dedicar menys temps i menys esforç a realitzar aquesta tasca i, alhora, ha permès l'especialització d'alguns edificis i persones que la duen a terme. El romans ja varen introduir els molins giratoris i des del segle IX es parla de molins hidràulics a Catalunya. A l'edat mitjana a més dels molins fariners i els molins d'oli, es troben documentats els *molins blanquers* –per a assaonar pells–, *molins paperers* –per a trinxar draps i fer-ne pasta de paper–, *molins drapers* –també anomenats *batans de maces* en els quals s'enfeltraven els teixits–, *molins polvorers* –en els quals es reduïen a pols diverses roques i minerals–, etc.

Molí d'en Quelet, prop de Beget

Un funcionament similar tenien les *molines* o antigues serradores hidràuliques i el mateix sistema s'utilitzava a les *fargues* –que eren els establiments on es produïa el ferro– o a les fàbriques del sector tèxtil.

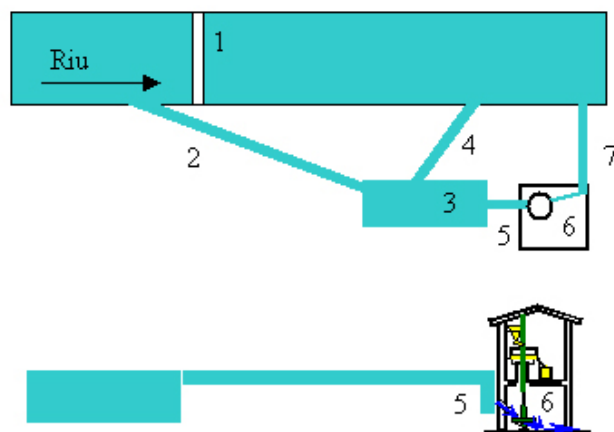
Posteriorment alguns d'aquests molins es varen transformar en centrals hidroelèctriques.

Molí d'en Miquel a les Escaules, transformat en central hidroelèctrica, amb els seus canals

Tots aquests processos són hidràulics, és a dir, aprofiten la força de l'aigua. Necessàriament s'havien de situar a la vora d'un riu o corrent d'aigua que els en proporcionés. Però sovint no n'hi havia prou, calia conduir-la i embassar-la. Els rius de la conca mediterrània, en general, presenten uns cabals molt variables al llarg de l'any i, sobretot, un estiatge molt accentuat. Per això exigeixen la construcció de canals i de sistemes d'acumulació d'aigua, mitjançant la construcció de rescloses i de basses artificials.

El primer pas, doncs, hauria de ser la construcció d'una *resclosa* (1) que pot estar ubicada dintre de la mateixa llera del riu. Mitjançant un *canal* (2) es porta l'aigua fins la *bassa* (3) que té un *sobreeixidor* (4) per a desguassar-ne l'excés en cas de necessitat. Des de la bassa l'aigua inicia el descens cap a l'interior del molí, que és provocat pel *cup* i la *canal vertical* (5) que comuniquen la bassa amb una sòlida cambra, anomenada generalment *carcavà* (6), que, segons els llocs, també se'l coneix amb els noms de cacau, caco, cacuet, caricau, carcau o mina (Donat i Solà, 2003). Amb la bassa i el desnivell que hi ha fins que l'aigua impulsa la roda hidràulica, s'aconsegueix la pressió suficient perquè faci girar el mecanisme del molí, farga, molina, etc... Finalment l'aigua torna al riu pel *canal de desguàs* (7).

Esquema del camí de l'aigua en un molí

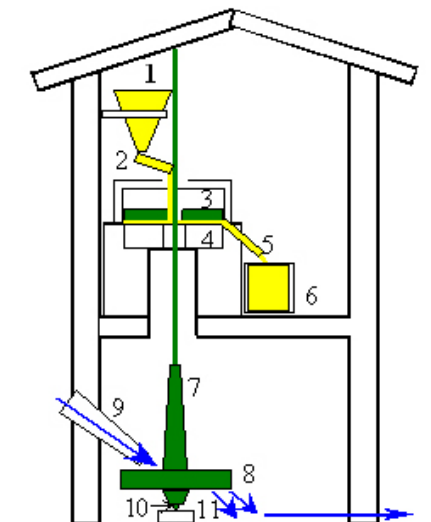
El mecanisme hidràulic de funcionament d'un molí fariner és senzill. L'edifici, pròpiament dit, consta de dues plantes, tal com es pot veure a la figura. La planta superior és l'*obrador* i és on es produeix la mòlta del gra per a transformar-lo en farina. El procés té lloc entre les dues *moles*: la inferior (4), anomenada *mola sotana* o *jussana* és fixa, mentre que la superior (3), que s'anomena *mola sobirana*, *corredissa* o *volandera*, és mòbil. Ambdues són tapades per una caixa de fusta circular –el *risclé*– que té damunt seu la *tremuja* (1), un dipòsit on s'aboca el gra que passa a través del *canalot* (2) fins l'*ull* de la mola i d'aquí a l'entremig de les dues moles. Una vegada mòlt el gra i transformat en farina surt pel *farinal* (5) i cau a la *farinera* (6), des d'on serà ensacada per poder ser transportada més fàcilment. El camí que segueix el gra i la farina es pot veure de color groc en el gràfic.

Molí d'en Quelet, prop de Beget

La planta inferior l'ocupa el *carcavà* que conté el mecanisme que permet fer girar la mola sobirana: el *rodet* (8), de ferro o de fusta amb un cercol metàl·lic, que té unes paletes –els *àleps* o *caixons*– amb forma corbada sobre les quals cau l'aigua –el camí que segueix l'indiquen les fletxes blaves de la figura– que entra a pressió per la *canal* (9) i fa girar tot el

conjunt. D'aquesta manera el rodet transmet el moviment circular a l'*arbre* (7) que el comunica a la mola sobirana. La part inferior de l'arbre porta clavada una punta metàl·lica cònica, l'*agulla* (10) que balla sobre el *dau* (11) que al Ripollès anomenen *dineret*. Tot el pes de la part mòbil del molí –la part verda de la figura– recau sobre el petit dau de coure o ferro, que va encaixat en una forta biga de roure –el *banc* o *suport*– situada al fons del carcavà. Aquest suport és accessible des de l'obrador mitjançant l'*alçador*, que permet al moliner d'aixecar el suport i, amb ell, el rodet i la mola sobirana per obtenir una farina més o menys fina.

Esquema d'un molí fariner

En alguns molins, batans, fargues, serradores o molines, en comptes del rodet s'utilitzava la roda hidràulica vertical. El funcionament és el mateix però amb l'arbre situat en posició horitzontal.

La força motriu de l'aigua pot ser substituïda pel vent en llocs allunyats de corrents d'aigua o rius, i dóna lloc als molins de vent.

La gran quantitat de topònims relacionats amb els molins i els cognoms que encara es mantenen, demostren la gran extensió en l'ús d'aquests enginyers. La Molina, cal Moliner, el rec del Molí, el Molí d'en..., Molins, Molinars, Molinet, Molinós, en són algunes mostres ben esteses pel nostre territori.

Una serradora moguda amb rodes hidràuliques verticals a Hexenlochmühle, a la Selva Negra alemanya

Les parets i les barraques de pedra seca

Tot aquest territori és, bàsicament, calcari, amb gran quantitat de pedregam a un nivell molt superficial. Des dels artigaires de l'Edat Mitjana fins el segle passat, s'ha anat guanyant terreny a la muntanya per tal d'adaptar-lo per al conreu. Les pedres que s'anaven traient s'apilonaven en forma de "clapers" –acumulacions de pedres escrupolosament ordenades que tenien forma poligonal– o de murs, que s'aprofitaven per a separar propietats o per a formar feixes que anivellaven el terreny que tenia, en alguns casos, fort pendent.

A mida que es va avançar en el treball dels conreus calia dedicar-los una atenció periòdica, sovint durant tot l'any. A més, cada vegada es desbrossaven terrenys més allunyats de l'habitatge. Tots aquests factors varen fer néixer la necessitat de tenir un

Paret de pedra seca

Barraca de pedra seca

es va tancant l'espai, a poc a poc, fins a tapar-lo totalment.

aixopluc prop del tros, que va cristal·litzar en la construcció de les barraques de pedra seca que es poden veure per tota la contrada. Ja sigui amb volta troncocònica, més alta que ampla i amb clau de volta gran, contraforts perpendiculars als murs i porta amb llinda, o amb volta semiesfèrica, més ampla que alta i sense clau de volta, contrafort fent com una anella tot al voltant del mur, fins a mitja alçada i porta amb dovelles, el sistema de construcció és sempre el mateix: les pedres, tal com són recollides, es van col·locant en filades, unes a sobre les altres; per tal de tancar la falsa volta, es projecten els blocs de cada filada una mica endins respecte dels de la filada anterior, així, en filades successives,

Parcs eòlics

Reprodueixo textualment un article de la Carme Vilà sobre els projectes de parcs eòlics a l'Empordà publicat al Diari de Girona i que es pot trobar a la seva web. Es pot fer comentar als alumnes, comprovar si hi ha imprecisions o errors, fer càlculs de potències i estudiar els impactes ambientals que poden produir.

Les comarques gironines podrien doblar l'energia eòlica a Catalunya

Les comarques gironines podrien doblar l'energia eòlica que es produeix a Catalunya si es tiren endavant les set propostes per instal·lar parcs eòlics presentades a l'Alt Empordà. Si avui es pot satisfer el consum a 80.000 llars catalanes amb l'energia del vent, el progrés podria suposar doblar la xifra i començar a caminar cap a les previsions de la Generalitat de passar fins al 2010 dels 80 MW actuals als 3000 MW i alimentar un milió de famílies.

Ara bé, la proliferació de propostes de parcs eòlics ha generat una forta polèmica a cada una de les poblacions on s'han projectat, principalment per l'impacte al territori. Malgrat els grups i entitats ecologistes gironines defensen l'ús de les energies renovables, també demanen evitar la destrucció d'espais naturals. La majoria de projectes es plantegen en entorns que tenen cert grau de protecció i adverteixen que amb la bandera de l'energia eòlica es destruirà el patrimoni. Els problemes sorgits ja han fet que algunes empreses com la promotora que pretén instal·lar una infraestructura a Portbou s'hagi fet enrere o es mantingui a l'expectativa del resultat d'un contenciós que afecta part del projecte.

Per tal de regular la instal·lació d'aquestes infraestructures el govern de la Generalitat va elaborar un mapa de vents, un mapa de parcs eòlics i el decret regulador de la implantació de l'energia eòlica a Catalunya l'any 2002, després d'anys d'espera per parts de promotors i entitats. El primer document constata el nord-est de Catalunya i el sud com els millors indrets per captar energia eòlica. El pla territorial sectorial de la implantació ambiental de l'energia eòlica al Principat diu que la zona de major potencial eòlic «correspon a les carenes muntanyoses i, en especial, de les zones del Cap de Creus, la serralada prelitoral de les comarques de Tarragona i les terres de l'Ebre. A les comarques gironines la major força del vent es dona al nord en tot l'espai fronterer fins a Portbou i la resta de cap de Creus amb forces d'entre 10 i 20m/s, baixant de 6-10 m/s i 7-8m/s cap endins. Per ser rendible, s'han de certificar mitjanes de vent superiors a 5m/s a 10 metres d'altura o bé 2.100 hores l'any. Els promotors, però, són conscients que la tecnologia eòlica està evolucionat ràpidament obtenint aerogeneradors capaços de triplicar la potència dels convencionals i gairebé dupliquen l'alçada. L'evolució ha fet que les propostes presentades fa uns quatre anys ja hagin sofert modificacions reduint el nombre de molins i augmentant-ne la mida. En el terreny dels particulars la implantació encara és molt escassa.

El potencial indispensable

El potencial eòlic és un dels factors indispensables per projectar un parc, segons marca el decret regulador on es defineixen els criteris ambientals i energètics per tal de fer compatibles dos objectius: «l'impuls i l'aposta decidida per les energies renovables i la protecció del medi natural». Per a la instal·lació de parcs, en principi s'hauran de complir determinats criteris com l'esmentat en velocitat del vent, condicions d'infraestructures -accessos, connexió a la xarxa..., no afectar condicionants culturals com jaciments o patrimoni i respectar el mapa d'implantació ambiental de l'energia eòlica a Catalunya.

Amb relació a això el mapa marca tres zones: incompatible -exclosa de la implantació de parcs-, condicionada -s'exigeix una declaració d'impacte ambiental positiva que en garanteixi la comptabilitat del projecte o l'establiment de mesures correctores per reduir l'impacte- i compatible.

Els set parcs projectats a les comarques gironines se situen a les zones de major potencial pel vent. Per tant, complirien un dels requisits. No obstant, el que preocupa entitats com Salvem l'Empordà és l'afectació d'espais naturals. En el cas del parc de Portbou, per exemple, adverteixen que es pretenen instal·lar sis dels molins en zona PEIN -en l'actual mapa de parcs en zona condicionada- i el mateix amb el parc de l'Auleda a Portbou. El de Sant Julià a la Jonquera, el de Colera i els 11 molins aprovats a Portbou es troben també en zones condicionades als estudis d'impacte ambiental, malgrat no ser espais protegits, i propers a espais marcats com a exclosos i punts de pas de l'Àliga Cuabarrada. Pel que fa al parc que afecta quatre municipis -Terrades, Darnius, Boadella d'Empordà i Biure- només una part està en un espai conflictiu. A Biure encara es disposa de dues propostes però que els promotors prefereixen debatre abans de concretar la ubicació dels molins sobre el territori intentant evitar les polèmiques.

De fet, els projectes i el mapa de parcs eòlics de la Generalitat ha estat discutit des de la seva aprovació amb crítiques de determinats sectors per considerar que s'adaptava als projectes que estaven pendents de ser aprovats.

Una vegada conegut i en vista de les previsions, la plataforma Salvem l'Empordà considera que el Departament de Medi Ambient hauria de tornar a treure un decret sobre l'energia eòlica i revisar el mapa de vents. Segons l'entitat, l'Alt Empordà està dividit actualment en dues àrees «però nosaltres creiem que l'orografia és molt diversa i que segur que les intensitats estan distribuïdes en diferents formes», diu la portaveu Marta Ball-llossera. En el decret actual ja es constata que «a causa de l'orografia complexa del nostre país, les dades de vent no són encara prou ben conegudes i varien força entre dos punts propers per la qual cosa només són realment vàlides les dades mesurades cas a cas» assenyalant que el potencial és variable, irregular i extremadament variable».

Fora de les zones PEIN

Salvem l'Empordà es nega a acceptar parcs eòlics en zona PEIN o aquells que estan situats en zones de pas de rapinyaires. Per això proposen al nou govern de la Generalitat que per tal de «no carregar-nos en nom de l'energia alternativa els espais naturals», «que es congeli tot i es faci un mapa d'estudi de vents» i nous criteris per evitar la destrucció d'espais. Una de les qüestions que recorda al nou govern és que en el pacte «es diu que tots els parcs eòlics on no hi hagi un consens important no es tramitaran» i, ara per ara, a la comarca la majoria de propostes han plantejat conflictes.

Per tant, la necessitat de marcar un nou mapa de vents més real, la d'arribar a un consens en les propostes i la de no afectar els espais naturals serveixen d'argument als opositors per reclamar la urgència de trobar solucions i no permetre tirar endavant determinades propostes. Les posicions d'altres entitats com l'Associació de Productors d'Energies Renovables o de Greenpeace passen per defensar que calen impulsar les energies renovables. El cap d'Energia de Greenpeace, Emilio Rull, demanava més suport per part de les administracions en una visita a l'Alt Empordà on també va informar que des de l'entitat no es posicionen respecte projectes concrets.

Propostes de treball

Hi ha dues òperes que parlen de goges i que es poden treballar a música, lligant-ho amb la rondalla de la Cova de les Encantades de les Escaules: *La dona d'aigua*, de Joan Trias i Fargas, amb música de C. Casademont i *La Fada* de J. Massó i Torrents, amb música de Morera.

Així mateix, també hi ha diferents obres literàries d'en Pep Coll, sense oblidar el poema *Canigó* de Jacint Verdaguer.

Josep Pous i Pagès té un conte sobre un paretaire de Cadaqués al seu llibre *Tota la saviesa d'aquest món*.

Planifica la dieta que creus que seria la ideal per al dia que has de fer l'itinerari: l'esmorzar abans de la sortida, els àpats durant la sortida i el sopar quan arribis a casa. Per què creus que hauria de ser aquesta i no una altra?

I d'aigua, en beuràs més, igual o menys que un dia normal? Per què?

Per què sues? Quina és l'explicació des del punt de vista de la Física? Com explica això que cal evitar els corrents d'aire quan estem suats?

Per què creus que deu ser convenient menjar plàtans quan sues?

Sovint, després d'anar d'excursió, tenim tiretes. A què és degut? Les podem evitar d'alguna manera?

Abans de començar a caminar compta quantes pulsacions tens.

Camina durant 5 minuts sense parar per un lloc planer. Torna a comptar les pulsacions. Torna-les a comptar al cap d'un minut. Què observes? Compara les teves dades amb les dels teus/teves companys/es. Són tots iguals? Què vol dir això?

Fes el mateix però ara que els 5 minuts siguin de pujada. Què observes? Quan has comptat més pulsacions? Per què deu ser això?

S'està estudiant la possibilitat d'instal·lar una central eòlica en aquesta zona que afectarà quatre municipis: Terrades, Darnius, Boadella d'Empordà i Biure.

Explica en què consisteix una central eòlica.

Quins avantatges té, comparada amb altres tipus de centrals de producció d'energia elèctrica?

Quins inconvenients presenta?

La torre d'un molí té 55 m d'altura i un rotor de 46 m de diàmetre –en funció del model i del fabricant– Quina superfície baten les aspes quan estan en moviment? A quina altura de terra passen les aspes del rotor si suposem que està muntat al capdamunt del peu?

L'Ajuntament de Terrades ha donat llum verda a la construcció d'una urbanització a la vall de Sta. Magdalena. Aquesta decisió ha sigut fortament contestada pel grup ecologista "Salvem l'Empordà". Busca informació, situa geogràficament la urbanització i dona la teva opinió.

Consulta quins són els diferents nivells de protecció del territori a Catalunya i amb quin nom se'ls qualifica.

Mira les següents fotografies i comenta-les. Hi hauria alguna diferència si alguna de les fotografies hagués estat feta dins de l'espai inclòs en el PEIN?

Llauna de sardines
llençada sota un grèvol

Abocament
incontrolat d'oli
mineral

Antenes al santuari de la
Mare de Déu del Mont

Línia elèctrica de 400
kV al mas Blanc, prop
de Camprodon

Pont de la carretera A-26 al seu pas per Cabanelles

Viaducte de Castellfolit de la Roca

Guixera de Beuda

El territori per on circula el nostre itinerari, forma part del PEIN? Connecta amb alguna altra espai natural inclòs en el PEIN?

Agafa mostres de l'aigua que raja a la font de la Salut i de la que hi ha embassada a la mateixa font o en alguna bassa que trobis pel camí. Al laboratori, mira-la amb les lents binoculars o al microscopi. Classifica els éssers vius que hi observes. Hi ha alguna diferència entre els diferents llocs d'on has agafat les mostres?

Agafa mostres de terra a tres profunditats diferents en un punt qualsevol de la pineda i en un altre de l'alzinar. Analitza el contingut en aigua, la matèria orgànica i inorgànica, el pH i la fracció gasosa de les mostres (veure bibliografia). A quines conclusions arribes?

En aquest itinerari, la major part del terreny és calcari. Per a saber si ho és, has de comprovar si reacciona amb l'àcid clorhídric. Què passa quan en deixes caure unes gotes sobre un tros de pedra calcària? Per què passa això? Escribeu la reacció química que hi té lloc.

Comprova si són calcàries les roques grises que hi ha al coll de la Salut, just a la cruïlla amb la carretera de Terrades a Boadella. Ho són també els còdols dels conglomerats que hi ha just a sota?

Comprova si són calcàries les pedres que hi ha al peu d'una surera i a sota del *Sedum telephium ssp maximum* que hi ha a la vora de l'ermita de Sta. Magdalena. Fes la mateixa comprovació amb les roques que hi ha al voltant. A quines conclusions et permet arribar?

Què és el "rascler"? A què és degut?

Fes un llistat de les plantes que has observat durant el recorregut (segons el nivell amb el què esteu treballant, se'ls pot fer classificar només com a arbres, arbustos, lianes i herbàcies, o ja filant més prim, en funció d'altres caràcters. També els podeu fer elaborar un herbari o, simplement, una exposició de mostres de fulles. En aquests casos, sempre ha de ser un treball conjunt i vigilar que només agafin una sola mostra per a tots, no una cadascú, per evitar que la sortida es transformi en una plaga).

En funció de les anàlisis, consideres lògic que hi hagi les espècies de plantes que hi has trobat? N'hi ha alguna que creus que no hi hauria de ser? Per què? Quina explicació pots donar a la seva presència?

Fes un llistat dels animals que has detectat durant el recorregut. Els pots haver vist o sentit, o en pots haver observat els rastres: petjades, egagròpiles, excrements, restes d'haver menjat.....

Explica què és una mula. Quines característiques té?

Què volem dir quan afirmem de què un riu té "un estiatge molt accentuat"?

Segurament actualment plou menys i fa menys fred que anys enrera, ja que les fonts que hi ha prop dels masos ragen poc, els torrents vora els molins són secs i no es gelen els rius

d'on abans s'extreia el glaç o no neva gairebé mai als llocs on hi ha pous de neu. Creus que és certa aquesta afirmació? A què creus que pot ser degut aquest canvi en el clima?

Què volem dir quan afirmem que cauen 600 mm d'aigua anuals de mitjana en forma de pluja? No és estrany mesurar l'aigua caiguda en mm? Seria més lògic expressar-ho en l/m^2 . Podries calcular la relació que hi ha entre els mm i els l/m^2 ?

Mesura, aproximadament, el pou de glaç. Quin volum ocupa?

Cronometra el temps que tardes a omplir la cantimplora a la font de la Salut. Calcula el cabal d'aigua que en raja. (Si no vols utilitzar la teva cantimplora, porta alguna ampolla de capacitat coneguda per a fer els assajos.)

Quant temps tardaries a omplir el pou de glaç?

Consulta el desnivell màxim que has superat, la distància recorreguda per a fer-ho i el temps que has tardat. Amb aquestes dades calcula: el pendent mitjà, la velocitat mitjana en el recorregut i la velocitat mitjana de desplaçament vertical.

Fes el perfil de l'itinerari complet en un gràfic espai recorregut-desnivell superat.

Fes un gràfic temps-desplaçament de l'itinerari complet. Comenta'l tot observant el perfil de l'itinerari.

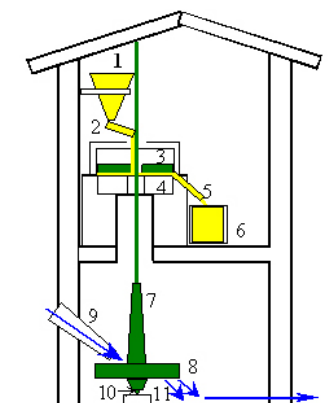
Calcula la velocitat mitjana de tot el recorregut.

Completa el gràfic amb els noms de les diferents parts que formen un molí.

Com s'aconsegueix la pressió de l'aigua? Fes-ne un esquema.

Quines transformacions energètiques hi tenen lloc?

En els molins s'aprofita la pressió hidrostàtica que es produeix en les basses i la canal vertical per a moure les rodes hidràuliques. Calcula quina força hidrostàtica actua sobre una gota d'aigua que està situada tres metres per sota del nivell de l'aigua de la bassa.

Esquema d'un molí fariner

Dibuixa un esquema d'una central hidràulica nomenant els diversos elements que la formen.

Quines transformacions energètiques hi tenen lloc?

Per a produir energia en una central hidroelèctrica, s'utilitza una canonada amb un cabal de $2 m^3$ d'aigua per minut amb un desnivell de 150 m. Calcula la velocitat que té l'aigua en el moment d'entrar a la central i l'energia elèctrica produïda en una hora, expressada en kW.h i en joules, suposant un rendiment del 60%.

Consulta la bibliografia i esbrina què és el ciment: com es fabrica, quins tipus hi ha i quins són els compostos químics que el formen.

Per a què serveix? Com actua? En què consisteixen els processos de *presa* i *enduriment* del ciment?

Quina diferència hi ha entre el morter i el formigó. Per a què s'utilitza cadascun?

Per què els empordanesos diem "emporlanat" quan ens referim a una zona cimentada?

Com s'obté la calç? Per què creus que era important la seva fabricació?

Quin és el compost químic majoritari que forma la calç?

Escriu la reacció química que té lloc dintre dels forns. És endotèrmica o exotèrmica? Per què ho creus així?

Quanta roca calcària necessaries per obtenir una tona de calç, suposant que el rendiment del forn fos d'un 70%?

Quina diferència hi ha entre calç viva i calç morta?

Escriu la reacció química que es produeix en barrejar la calç viva amb l'aigua.

Consulta la bibliografia i investiga què és la fil·loxera. Quin és el seu nom científic? Com actua? Per què els ceps europeus es veuen més afectats que els americans? D'on provenia quan va arribar a l'Empordà?

Què és el vi? Com s'elabora? (Es pot visitar un celler, per exemple, el de la Cooperativa de Garriguella.)

Escriu les reaccions químiques que transformen el most en vi. Què o qui les provoca?

Què és el vinagre? A què és degut el gust i l'olor que té?

Escriu les reaccions químiques que intervenen en la seva producció. Què o qui les provoca?

Com ho podem fer, doncs, perquè el vi no se'ns torni agre?

Què és un trull? Per a què s'utilitza?

Busca en la bibliografia com funcionava abans i com ho fa ara. (Es pot visitar un trull, per exemple, el de Garriguella.)

Perquè era important el glaç? Per a què creus que s'utilitzava? Explica'n algunes aplicacions en medicina.

Explica què és "l'efecte Venturi". Quines aplicacions té?

Explica a què són deguts i com es formen els llamps.

Quina diferència hi ha entre un llamp i un llampec?

Explica com funcionen i en què es basen els parallamps.

A què és degut el tro?

Explica el fonament físic que fa que els càntirs refresquin l'aigua. Perquè no han d'estar pintats?

Quina és l'explicació des del punt de vista de la física que es digui "les llars mantenen el davant calent però el darrera fred"?

Què és un ermità? Existeixen encara? (Veure bibliografia)
Com es caracteritzaven al segle XIX? (Veure ermita de Sta. Llúcia de la Jonquera)
Quina diferència hi ha entre un ermità i un eremita?

Què són els goigs?
Intenta trobar-ne alguns de diferents i que te'ls cantin. Observes alguna cosa en particular?

Què era l' "era". Per a què s'utilitzava?

Investiga què eren els "artigaires" i els "contractes d'eixarmada"

Dibuixa una arada, una fanga, una aixada i una pala.

Explica quina era la regla de St. Benet. Quina importància va tenir en l'evolució sociocultural de l'Edat Mitjana?
Quines diferències presenta amb la congregació de Cluny?

Consulta la bibliografia i elabora un glossari amb el termes utilitzats en la descripció dels edificis i que es refereixen a l'art o a l'arquitectura.

Explica quines diferències s'observen entre l'art romànic i el gòtic. Les podries explicar com la representació de la situació sociocultural i religiosa de les societats que els varen fer evolucionar?

Quines varen ser les causes de l'arribada del "renaixement"? Quines en són les característiques com a moviment artístic i cultural?
Com s'evoluciona cap al "barroc"? Quines són les seves característiques com a moviment artístic i cultural? Hi ha més d'una tendència dintre d'aquest moviment?

Què aporta la "Revolució Industrial" a Catalunya?

Fes un estudi de l'evolució de les condicions de treball en la indústria durant els segles XIX i XX.

Com ha evolucionat el treball infantil a Catalunya al llarg d'aquests segles? Relaciona el treball infantil amb l'edat d'escolarització.

Què va provocar les guerres carlistes? Situa-les cronològicament i en el context històric i econòmic del país i de la comarca.

Quantes n'hi varen haver?

Quins eren els partits polítics que es disputaven el govern? Cita alguns personatges de la comarca que varen tenir a veure amb cadascun d'aquests partits.

Qui va ser l'Abdó Terrades? I en Narcís Monturiol? Fes-ne una breu història.

Quina relació hi va haver entre ells?

Explica què és: el contraban, l'estraperlo, les taxes i els impostos.

Què vol dir "parlar salat"? En què consisteix?
S'hi parla encara? Si creus que sí, digues a on.

Situa cronològicament en Carles Fages de Climent.

Aquest autor, què té a veure amb l'Alt Empordà?

A quin moviment literari l'assignaries? Té alguna característica especial, aquest moviment literari? Podries citar algun altre autor adscrit al mateix moviment?

Coneixes algun altre autor empordanès que sigui coetani d'en Carles Fages de Climent?

Hi ha algun moviment que tingui alguna característica similar a aquest dintre de la literatura espanyola? Podries citar algun autor que es pugui adscriure a aquest moviment?

Des del cim de la muntanya de Sta. Magdalena s'albira la plana de l'Empordà. En Carles Fages de Climent, a *Tamarius i roses*, descriu així la terra plana:

*A la terra plana tot el vent ho mou.
Desfulla les roses i escampa la flaire,
esbandeix les coses d'un color més nou,
escarpeix l'arbreda i eixamora l'aire
de gotes de rou.*

*De la terra plana no en torna qui hi va.
Vent que tot ho mou se'n duu la recança,
empeny les gropades i fa voleiar
la fina boirina de l'enyor en dansa,
i el cel hi és més clar,*

*a la terra plana: s'hi atansen els rius
a despentinar-se saltant la resclosa
i a esponjar el tendre verd dels regadius,
i a espillar la núbil floreta de rosa
dels gais tamarius.*

*A la terra plana tots camins hi van
entre el fistoneig de les atzavares,
entre els tamarius de la flor galant
i entre el remoreig de les aigües clares
com un diamant.*

Llegeix el poema en veu alta. Per a llegir-lo correctament, recorda que has de fer les pauses en el lloc on el poeta ha decidit: mai al mig d'un vers, sempre al final, naturalment, sense fer perdre el sentit a les frases; com hem de resoldre els signes de puntuació, doncs? Si són a final de vers, cap problema. Si són al mig d'un vers, on no podem fer la pausa, cal marcar-los amb un canvi d'inflexió de la veu.

Per la situació cronològica que has fet de l'autor: creus que el llenguatge utilitzat és l'original o s'ha adaptat a la parla actual?

Analitza detalladament els recursos expressius del llenguatge literari que hi ha en el text, associant-los a les diverses figures de dicció i de pensament que coneixes.

Analitza la mètrica i la rima dels versos del poema.

Què són els **tamaris**? Tenen alguna característica especial, tant per la seva ubicació com pel seu aspecte o per les seves característiques? Busca'n el nom científic.

Explica el significat de les paraules següents: **escarpeix**, **eixamora**, **rou**, **gropada**, **espillar**, **núbil** i **fistoneig**.

Explica el significat de **gai**. Escriu-ne almenys un sinònim i un antònim.

Tradueix aquest poema al castellà.

Zoologia

Heus aquí un llistat dels animals que podeu trobar durant el recorregut. És purament indicatiu; no vol dir que els hàgiu de veure tots ni que només pugueu veure aquests. També depèn de l'època de l'any que hi passeu. No s'hi han inclòs els animals domèstics ni les espècies cinegètiques introduïdes.

Pel camí cal estar atents mirant i escoltant per a no perdre cap detall. Alguns ocells o amfibis, és possible que només els sentiu o en trobeu rastres (plomes, senyals d'haver menjat, nius, postes, egagròpiles, etc.). Pel que fa als mamífers no és fàcil que en veieu cap –i encara menys si aneu en grup– però sí que en podeu trobar rastres en forma de cataus, petjades, latrines, excrements o restes d'haver menjat.

OCELLS

Àguila marcenca	<i>Circaetus gallicus</i>
Aligot	<i>Buteo buteo</i>
Alosa	<i>Alauda arvensis</i>
Ballester	<i>Apus melba</i>
Bitxac comú	<i>Saxicola torquata</i>
Cardina o cadenera	<i>Carduelis carduelis</i>
Cogullada fosca	<i>Galerida theklae</i>
Cogullada vulgar	<i>Galerida cristata</i>
Corb	<i>Corvus corax</i>
Cornella	<i>Corvus corone</i>
Cotxa fumada	<i>Phoenicurus ochruros</i>
Cruixidell	<i>Miliaria calandra</i>
Cucut	<i>Cuculus canorus</i>
Cuereta blanca	<i>Motacilla alba</i>
Cuereta torrentera	<i>Motacilla cinerea</i>
Estornell vulgar	<i>Sturnus vulgaris</i>
Faisà	<i>Phasianus colchicus</i>
Falciot negre	<i>Apus apus</i>
Falciot pàl·lid	<i>Apus pallidus</i>
Gafarró	<i>Serinus serinus</i>
Gaig	<i>Garrulus glandarius</i>
Garsa	<i>Pica pica</i>
Mallerenga blava	<i>Parus caeruleus</i>
Mallerenga carbonera	<i>Parus major</i>
Mallerenga cuallarga	<i>Aegithalos caudatus</i>
Mallerenga emplomallada	<i>Parus cristatus</i>
Mallerenga petita	<i>Parus ater</i>
Merla	<i>Turdus merula</i>
Mosquiter de passa	<i>Phylloscopus trochilus</i>
Oreneta cuablanca	<i>Delichon urbica</i>

Oreneta vulgar	<i>Hirundo rustica</i>
Pardal comú	<i>Passer domesticus</i>
Perdiu roja	<i>Alectoris rufa</i>
Pinsà comú	<i>Fringilla coelebs</i>
Pit-roig	<i>Erithacus rubecula</i>
Puput	<i>Upupa epops</i>
Roquerol	<i>Ptyonoprogne rupestris</i>
Rossinyol	<i>Luscinia megarhynchos</i>
Tallarol capnegre	<i>Sylvia melanocephala</i>
Tallarol de casquet	<i>Sylvia atricapilla</i>
Tord comú	<i>Turdus philomelos</i>
Tórtora	<i>Streptopelia turtur</i>
Tórtora turca	<i>Streptopelia decaocto</i>
Tudó	<i>Columba palumbus</i>
Verdum	<i>Carduelis chloris</i>
Xoriguer comú	<i>Falco tinnunculus</i>

MAMÍFERS

Conill	<i>Oryctolagus cuniculus</i>
Esquirol	<i>Sciurus vulgaris</i>
Fagina o gorja blanc	<i>Martes foina</i>
Gat mesquer	<i>Genetta genetta</i>
Guilla o guineu	<i>Vulpes vulpes</i>
Llúdriga	<i>Lutra lutra</i>
Musaranya	<i>Crocidura sp.</i>
Mustela	<i>Mustela nivalis</i>
Senglar	<i>Sus scrofa</i>
Talp	<i>Talpa europaea</i>
Teixó	<i>Meles meles</i>

RÈPTILS

Eскурçó pirinenc	<i>Vipera aspis</i>
Llangardaix	<i>Lacerta lepida</i>
Llangardaix verd o lluert	<i>Lacerta viridis</i>
Sargantana roquera	<i>Podarcis muralis</i>
Serp blanca	<i>Elaphe scalaris</i>
Serp d'aigua	<i>Natrix maura</i>

AMFIBIS

Galàpet o gripau comú	<i>Bufo bufo</i>
Granota verda	<i>Rana perezi</i>

Botànica

Tot seguit trobareu un llistat de totes les plantes que podeu trobar en aquest itinerari, primer ordenades segons el nom científic i després segons el nom popular. Si només us interessa saber quines es troben en alguna de les tres parts en què s'ha dividit el recorregut –perquè no el vulgueu recórrer tot, per exemple– en aquesta mateixa web en què us trobeu podeu accedir a l'opció de consulta de plantes que us permetrà fer-ho. A més, també podreu identificar una mostra a partir de 81 caràcters senzills que no tindreu cap dificultat en reconèixer, o veure una planta i les seves característiques si en coneixeu la família, el nom popular o el nom científic.

Ara bé, això no vol dir que quan aneu a fer el recorregut hi trobeu totes les espècies indicades, ni tampoc que no n'hi pugueu trobar alguna que no hi estigui inclosa. Dependrà de l'època de l'any en què hi aneu, de la climatologia i de si s'han fet tales o neteges del bosc o del sotabosc. Enguany –des de l'estiu del 2004 fins l'estiu del 2005– les pluges han sigut molt minses i això s'ha notat en la quantitat i varietat d'espècies: pràcticament no hi ha hagut bolets –per això no n'hi trobareu– i el nombre d'espècies primaverals, en general, ha sigut inferior al de la primavera del 2004, per exemple, que va ser molt més plujosa. A més, en prou feines hem tingut primavera: el fred s'ha allargat fins molt tard i la calor ha vingut de cop; això ha fet que s'hagi produït un esclat de vida en un temps molt curt que no ha sigut suficient per a fer tots els itineraris. Tot i amb això, en aquest recorregut hem aconseguit identificar un total de 217 espècies diferents. En els casos en què la manca de flors –sobretot en el cas de les herbàcies– o l'existència d'hibridacions –com en el cas dels roures, per exemple– no ens han permès identificar clarament les espècies, les hem catalogat amb el nom del gènere (*Quercus sp.*, per exemple). El mateix ha passat amb les espècies que hem considerat que, pel nivell en què estem treballant, presentaven una dificultat més gran a l'hora de diferenciar-les a partir de fotografies –hieracis i rosers, sobretot. Pel que fa a les gramínies, només hem contemplat les que criden més l'atenció. El que sempre cal tenir en compte a l'hora de fer les identificacions és que els arbres i els arbustos, abans de ser adults, passen per una fase de plàntula o plançó que els fan molt semblants a les mates, amb característiques que poden ser bastant diferents de les que coneixem i que ens poden fer ballar molt el cap.

Si feu el recorregut d'aquests itineraris amb un interès botànic, recordeu que s'ha d'anar amb compte a l'hora de recollir les mostres: amb una per a tot el grup n'hi ha prou, no cal que n'agafi una cadascun, sinó, la sortida botànica es pot transformar en una plaga de llagosta. Recordeu també que hi ha algunes espècies verinoses i que s'ha d'alertar els nois i les noies de no menjar res que no coneguin molt bé, per més temptador que sigui el seu aspecte. De tota manera, la manipulació és una bona eina d'aprenentatge, la presència de punxes o el tacte poden ser caràcters importants per diferenciar algunes plantes.

Ordenades segons el nom científic:

Nom científic	Nom popular
<i>Acer negundo</i>	Negundo
<i>Aceras antropophorum</i>	Flor de l'home penjat
<i>Adiantum capillus-veneris</i>	Cabellera de Venus. Falzia vera
<i>Agave americana</i>	Atzavara
<i>Ajuga iva</i>	Iva moscada
<i>Allium senescens ssp. montanum</i>	All colombí
<i>Alnus glutinosa</i>	Vern
<i>Alyssum alyssoides</i>	Herba de la ràbia
<i>Alyssum spinosum</i>	Botgeta
<i>Amelanchier ovalis</i>	Corner
<i>Anagallis arvensis ssp. arvensis</i>	Anagall vermell, morró vermell
<i>Anthyllis vulneraria</i>	Vulnerària
<i>Antirrhinum majus</i>	Conillets
<i>Aphyllanthes monspeliensis</i>	Jonça
<i>Arbutus unedo</i>	Arboç, llipoter
<i>Argyrolobium zannoni</i>	Citís platejat
<i>Arundo donax</i>	Canya
<i>Asparagus acutifolius</i>	Esparreguera, espargolera
<i>Asplenium adiantum-nigrum</i>	Falzia negra, falzia de bosc
<i>Asplenium trichomanes</i>	Falzia roja
<i>Aster sedifolius</i>	Indiana
<i>Astragalus monspessulanus ssp. monspessulanus</i>	Herba de St. Llorenç
<i>Avena barbata</i>	Civada borda, cugula
<i>Barlia robertiana</i>	Mosques grosses
<i>Bellis perennis</i>	Margaridoia perenne
<i>Bupleurum fruticosum</i>	Matabou
<i>Buxus sempervirens</i>	Boix
<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Bossa de pastor
<i>Cardamine amara ssp. olotensis</i>	Cardàmine amargant
<i>Carex pendula</i>	Càrex pèndul
<i>Catananche caerulea</i>	Cerverina
<i>Cedrus sp.</i>	Cedre
<i>Celtis australis</i>	Lledoner
<i>Centaurea jacea</i>	Centàurea jàcea
<i>Centaurea paniculata</i>	Centàurea paniculada
<i>Centaurium erythraea</i>	Centaura menor, herba de Sta. Margarida
<i>Cephalanthera longifolia</i>	Curraia blanc
<i>Cephalaria leucantha</i>	Falla
<i>Cercis siliquastrum</i>	Arbre de Judes o de l'amor

<i>Ceterach officinarum</i>	Dauradella
<i>Cistus monspeliensis</i>	Estepa negra
<i>Cistus salviifolius</i>	Estepa borrera
<i>Clematis flammula</i>	Vidiella
<i>Clematis vitalba</i>	Vidalba
<i>Convolvulus cantabrica</i>	Corretjola cantàbrica
<i>Conyza</i> sp.	Cua de guilla
<i>Coriaria myrtifolia</i>	Roldor
<i>Cornus sanguinea</i>	Sanguinyol
<i>Coronilla emerus</i>	Coronil·la boscana
<i>Corylus avellana</i>	Avellaner
<i>Crataegus monogyna</i>	Arç blanc
<i>Crepis</i> sp.	Crepis
<i>Cupressus sempervirens</i>	Xiprer
<i>Cytisophyllum sessilifolium</i>	Ginesta sessilifòlia
<i>Daphne gnidium</i>	Matapoll
<i>Daphne laureola</i>	Lloreret
<i>Daucus carota</i>	Pastanaga borda
<i>Dianthus pungens</i>	Clavell punxent
<i>Dianthus seguieri</i>	-
<i>Dianthus</i> sp.	Clavell
<i>Dipcadia serotinum</i>	Marcet
<i>Dipsacus fullonum</i> ssp. <i>fullonum</i>	Cardó
<i>Dorycnium hirsutum</i>	Botja peluda
<i>Dorycnium pentaphyllum</i> ssp. <i>pentaphyllum</i>	Botja d'escombres
<i>Echium vulgare</i>	Llengua de bou
<i>Erica multiflora</i>	Bruc d'hivern
<i>Eriobotrya japonica</i>	Nesprer
<i>Erucastrum nasturtifolium</i>	Ravenissa groga
<i>Eryngium campestre</i>	Panical
<i>Euphorbia amygdaloides</i>	Lleteresa de bosc
<i>Euphorbia characias</i>	Lleteresa vera
<i>Euphorbia helioscopia</i>	Lleterola d'hort
<i>Euphorbia nicaeensis</i>	Lleteresa nicensa
<i>Ficus carica</i>	Figuera, cabrafiga (la silvestre borda, normalm. masculina)
<i>Filago pyramidata</i>	-
<i>Foeniculum vulgare</i>	Fonoll
<i>Fraxinus angustifolia</i>	Freixe de fulla petita
<i>Fraxinus excelsior</i>	Freixe de fulla gran
<i>Fumana ericoides</i>	Fumana ericoides
<i>Galactites tomentosa</i>	Calcida blanca
<i>Galium lucidum</i>	Espunyidella blanca

<i>Galium maritimum</i>	Espunyidella peluda
<i>Galium pumilum</i>	Espunyidella prima
<i>Genista patens</i>	Ginesta patent
<i>Genista scorpius</i>	Argelaga
<i>Geranium robertianum</i> ssp. <i>purpureum</i>	Herba de St. Robert
<i>Geranium rotundifolium</i>	Suassana rotundifòlia
<i>Geranium sanguineum</i>	Gerani sanguini
<i>Gladiolus illyricus</i>	Gladiol
<i>Globularia alypum</i>	Fuixarda
<i>Globularia vulgaris</i>	Senet de pobre
<i>Hedera helix</i>	Heura
<i>Helianthemum oelandicum</i>	Herba passerella
<i>Helichrysum stoechas</i>	Sempreviva borda
<i>Helleborus foetidus</i>	Marxívol, el-lèbor
<i>Hieracium</i> sp.	Hieraci
<i>Hippocrepis comosa</i>	Desferracavalls
<i>Hordeum murium</i>	Ordi bord, margall bord, cua d'euga, blat de St. Joan
<i>Hypericum perforatum</i>	Herba de St. Joan
<i>Inula conyza</i>	Ínula coniza
<i>Inula viscosa</i>	Olivarda
<i>Jasminum fruticans</i>	Gessamí
<i>Juniperus communis</i>	Ginebre
<i>Juniperus oxycedrus</i>	Càdec
<i>Lactuca perennis</i>	Xicoira gran
<i>Lathyrus latifolius</i>	Pèsol bord
<i>Laurus nobilis</i>	Llorer
<i>Lavandula latifolia</i>	Barballó, espígol comú
<i>Ligustrum vulgare</i>	Olivereta
<i>Linum strictum</i>	Llinet estricte
<i>Lonicera etrusca</i>	Lligabosc etrusc
<i>Lonicera implexa</i>	Lligabosc mediterrani
<i>Lonicera periclymenum</i>	Lligabosc atlàntic
<i>Lonicera xylosteum</i>	Xuclamel xilosti
<i>Lotus corniculatus</i>	Lotus
<i>Malva sylvestris</i>	Malva
<i>Marrubium vulgare</i>	Malrubí blanc
<i>Medicago lupulina</i>	Melgó menut
<i>Melia azederach</i>	Mèlia
<i>Morus alba</i>	Morera
<i>Muscari comosum</i>	Apagallum, calabruixa grossa
<i>Muscari neglectum</i>	Calabruixa petita
<i>Nerium oleander</i>	Baladre

<i>Olea europaea</i> var. <i>europaea</i>	Olivera
<i>Olea europaea</i> var. <i>sylvestris</i>	Ullastre, olivera assilvestrada
<i>Ononis minutissima</i>	Gavó menut
<i>Origanum vulgare</i>	Orenga
<i>Osyris alba</i>	Ginestó
<i>Paliurus spina-christi</i>	Espinavessa
<i>Parietaria officinalis</i> ssp. <i>judaica</i>	Parietària, pin de pobre, morella roquera
<i>Phillyrea angustifolia</i>	Aladern de fulla estreta
<i>Phillyrea latifolia</i> ssp. <i>media</i>	Aladern fals
<i>Pinus halepensis</i>	Pi blanc
<i>Pinus nigra</i> ssp. <i>salzmannii</i>	Pinassa
<i>Pistacia lentiscus</i>	Llentiscle
<i>Pistacia terebinthus</i>	Noguerola
<i>Plantago lanceolata</i>	Plantatge lanceolat o de fulla estreta
<i>Plantago major</i>	Plantatge gros o de fulla ampla
<i>Plantago media</i>	Plantatge mitjà
<i>Platanus hybrida</i>	Plàtan
<i>Polygala calcarea</i>	Herba blava
<i>Polypodium vulgare</i>	Polipodi
<i>Populus nigra</i>	Pollancre
<i>Potentilla neumanniana</i>	Potentilla vernal
<i>Prunella grandiflora</i> ssp. <i>pyrenaica</i>	Herba de la prunella
<i>Prunus avium</i>	Cirerer
<i>Prunus dulcis</i>	Ametller
<i>Prunus spinosa</i>	Aranyoner o arç negre
<i>Ptychotis saxifraga</i>	Pticotis
<i>Quercus coccifera</i> ssp. <i>coccifera</i>	Garric
<i>Quercus ilex</i>	Alzina
<i>Quercus pubescens</i> (= <i>Q. humilis</i>)	Roure martinenc
<i>Quercus</i> sp.	Roure
<i>Quercus suber</i>	Surera
<i>Ranunculus bulbosus</i>	Gata rabiosa
<i>Ranunculus monspeliacus</i>	-
<i>Rhamnus alaternus</i>	Aladern
<i>Robinia pseudoacacia</i>	Robínia, acàcia
<i>Rosa canina</i>	Roser silvestre
<i>Rosa</i> sp.	Roser
<i>Rosmarinus officinalis</i>	Romaní
<i>Rubia peregrina</i>	Rogeta
<i>Rubus ulmifolius</i>	Esbarzer, romequera, bardissa
<i>Ruscus aculeatus</i>	Galzeran, boix marí, cirerer de Betlem
<i>Salix caprea</i>	Gatsaule

<i>Salix cinerea</i> ssp. <i>oleifolia</i>	Gatell
<i>Salix purpurea</i>	Saulic
<i>Salvia verbenaca</i>	Tàrrec
<i>Sambucus nigra</i>	Saüc
<i>Sanguisorba minor</i>	Pimpinella petita
<i>Saponaria ocymoides</i>	Falsa alfàbrega
<i>Satureja calamintha</i> ssp. <i>glandulosa</i>	Rementerola
<i>Scabiosa atropurpurea</i>	Escabiosa marítima
<i>Scabiosa columbaria</i>	Escabiosa columbària
<i>Scirpus holoschoenus</i>	Jonc boval
<i>Scorzonera hispanica</i>	Salsafins
<i>Scutellaria minor</i>	-
<i>Sedum album</i>	Crespinell blanc
<i>Sedum sediforme</i>	Crespinell gros
<i>Sedum telephium</i> ssp. <i>maximum</i>	Fabària
<i>Senecio inaequidens</i>	Seneci del Cap
<i>Seseli montanum</i>	Sèseli de muntanya
<i>Sideritis hirsuta</i>	Herba de la feridura
<i>Sideritis romana</i>	Espinadella petita
<i>Silene italica</i> ssp. <i>nemoralis</i>	-
<i>Silene vulgaris</i>	Petonets, colitxos, esclafidors
<i>Smilax aspera</i>	Arítjol
<i>Sonchus tenerrimus</i>	Lletsó
<i>Sorbus domestica</i>	Server
<i>Spartium junceum</i>	Ginesta
<i>Stachys recta</i>	Herba de St. Antoni
<i>Stachys dubia</i>	Pinzell
<i>Stellaria holostea</i>	Rèvola
<i>Syringa vulgaris</i>	Lilà
<i>Tanacetum corymbosum</i>	-
<i>Taraxacum officinale</i>	Pixallits, dent de lleó
<i>Teucrium chamaedrys</i>	Camedris
<i>Teucrium polium</i>	Timó mascle
<i>Teucrium scorodonia</i>	Escorodònia
<i>Thlaspi perfoliatum</i>	-
<i>Thymus vulgaris</i>	Farigola
<i>Tilia platyphyllos</i>	Tell o til.ler de fulla gran
<i>Tragopogon porrifolius</i>	-
<i>Trifolium pratense</i>	Trèvol de prat
<i>Trifolium</i> sp.	Trèvol
<i>Ulex parviflorus</i>	Gatosa
<i>Ulmus minor</i>	Om

<i>Urospermum dalechampii</i>	Amargot
<i>Veronica austriaca ssp. teucrium</i>	-
<i>Veronica chamaedrys</i>	-
<i>Veronica sp.</i>	Verònica
<i>Viburnum tinus</i>	Marfull
<i>Vicia sativa</i>	Veça
<i>Vicia sepium</i>	-
<i>Vincetoxicum hirundinaria</i>	Masera groga
<i>Viola sp.</i>	Violes
<i>Vitis vinifera</i>	Llambusca, parra borda, vinya

Ordenades segons el nom popular:

Nom popular	Nom científic
-	<i>Dianthus seguieri</i>
-	<i>Filago pyramidata</i>
-	<i>Ranunculus monspeliacus</i>
-	<i>Scutellaria minor</i>
-	<i>Silene italica ssp. nemoralis</i>
-	<i>Tanacetum corymbosum</i>
-	<i>Thlaspi perfoliatum</i>
-	<i>Tragopogon porrifolius</i>
-	<i>Veronica austriaca ssp. teucrium</i>
-	<i>Veronica chamaedrys</i>
-	<i>Vicia sepium</i>
Aladern	<i>Rhamnus alaternus</i>
Aladern de fulla estreta	<i>Phillyrea angustifolia</i>
Aladern fals	<i>Phillyrea latifolia ssp. media</i>
All colombí	<i>Allium senescens ssp. montanum</i>
Alzina	<i>Quercus ilex</i>
Amargot	<i>Urospermum dalechampii</i>
Ametller	<i>Prunus dulcis</i>
Anagall vermell, morró vermell	<i>Anagallis arvensis ssp. arvensis</i>
Apagallum, calabruixa grossa	<i>Muscari comosum</i>
Aranyoner o arç negre	<i>Prunus spinosa</i>
Arboç, llipoter	<i>Arbutus unedo</i>
Arbre de Judes o de l'amor	<i>Cercis siliquastrum</i>
Arç blanc	<i>Crataegus monogyna</i>
Argelaga	<i>Genista scorpius</i>
Aríftjol	<i>Smilax aspera</i>

Atzavara	<i>Agave americana</i>
Avellaner	<i>Corylus avellana</i>
Baladre	<i>Nerium oleander</i>
Barballó, espígol comú	<i>Lavandula latifolia</i>
Boix	<i>Buxus sempervirens</i>
Bossa de pastor	<i>Capsella bursa-pastoris</i>
Botgeta	<i>Alyssum spinosum</i>
Botja d'escombres	<i>Dorycnium pentaphyllum ssp. pentaphyllum</i>
Botja peluda	<i>Dorycnium hirsutum</i>
Bruc d'hivern	<i>Erica multiflora</i>
Cabellera de Venus. Falzia vera	<i>Adiantum capillus-veneris</i>
Càdec	<i>Juniperus oxycedrus</i>
Calabruixa petita	<i>Muscari neglectum</i>
Calcida blanca	<i>Galactites tomentosa</i>
Camedris	<i>Teucrium chamaedrys</i>
Canya	<i>Arundo donax</i>
Cardàmine amargant	<i>Cardamine amara ssp. olotensis</i>
Cardó	<i>Dipsacus fullonum ssp. fullonum</i>
Càrex pèndul	<i>Carex pendula</i>
Cedre	<i>Cedrus sp.</i>
Centaurea menor, herba de Sta. Margarida	<i>Centaureum erythraea</i>
Centàurea jàcea	<i>Centaurea jacea</i>
Centàurea paniculada	<i>Centaurea paniculata</i>
Cerverina	<i>Catananche caerulea</i>
Cirerer	<i>Prunus avium</i>
Citís platejat	<i>Argyrolobium zannoni</i>
Civada borda, cugula	<i>Avena barbata</i>
Clavell	<i>Dianthus sp.</i>
Clavell punxent	<i>Dianthus pungens</i>
Conillets	<i>Antirrhinum majus</i>
Corner	<i>Amelanchier ovalis</i>
Coronil·la boscana	<i>Coronilla emerus</i>
Corretjola cantàbrica	<i>Convolvulus cantabrica</i>
Crepis	<i>Crepis sp.</i>
Crespinell blanc	<i>Sedum album</i>
Crespinell gros	<i>Sedum sediforme</i>
Cua de guilla	<i>Conyza sp.</i>
Curraia blanc	<i>Cephalanthera longifolia</i>
Dauradella	<i>Ceterach officinarum</i>
Desferracavalls	<i>Hippocrepis comosa</i>
Esbarzer, romequera, bardissa	<i>Rubus ulmifolius</i>
Escabiosa columbària	<i>Scabiosa columbaria</i>

Escabiosa marítima	<i>Scabiosa atropurpurea</i>
Escorodònia	<i>Teucrium scorodonia</i>
Esparreguera, espargolera	<i>Asparagus acutifolius</i>
Espinadella petita	<i>Sideritis romana</i>
Espinavessa	<i>Paliurus spina-christi</i>
Espunyidella blanca	<i>Galium lucidum</i>
Espunyidella peluda	<i>Galium maritimum</i>
Espunyidella prima	<i>Galium pumilum</i>
Estepa borrera	<i>Cistus salviifolius</i>
Estepa negra	<i>Cistus monspeliensis</i>
Fabària	<i>Sedum telephium</i> ssp. <i>maximum</i>
Falla	<i>Cephalaria leucantha</i>
Falsa alfàbrega	<i>Saponaria ocymoides</i>
Falzia negra, falzia de bosc	<i>Asplenium adiantum-nigrum</i>
Falzia roja	<i>Asplenium trichomanes</i>
Farigola	<i>Thymus vulgaris</i>
Figuera, cabrafiga (la silvestre borda, normalm. masculina)	<i>Ficus carica</i>
Flor de l'home penjat	<i>Aceras antropophorum</i>
Fonoll	<i>Foeniculum vulgare</i>
Freixe de fulla gran	<i>Fraxinus excelsior</i>
Freixe de fulla petita	<i>Fraxinus angustifolia</i>
Fuixarda	<i>Globularia alypum</i>
Fumana ericoides	<i>Fumana ericoides</i>
Galzeran, boix marí, cirerer de Betlem	<i>Ruscus aculeatus</i>
Garric	<i>Quercus coccifera</i> ssp. <i>coccifera</i>
Gata rabiosa	<i>Ranunculus bulbosus</i>
Gatell	<i>Salix cinerea</i> ssp. <i>oleifolia</i>
Gatosa	<i>Ulex parviflorus</i>
Gatsaule	<i>Salix caprea</i>
Gavó menut	<i>Ononis minutissima</i>
Gerani sanguini	<i>Geranium sanguineum</i>
Gessamí	<i>Jasminum fruticans</i>
Ginebre	<i>Juniperus communis</i>
Ginesta	<i>Spartium junceum</i>
Ginesta patent	<i>Genista patens</i>
Ginesta sessilifòlia	<i>Cytisophyllum sessilifolium</i>
Ginestó	<i>Osyris alba</i>
Gladiol	<i>Gladiolus illyricus</i>
Herba blava	<i>Polygala calcarea</i>
Herba de la feridura	<i>Sideritis hirsuta</i>
Herba de la prunella	<i>Prunella grandiflora</i> ssp. <i>pyrenaica</i>
Herba de la ràbia	<i>Alyssum alyssoides</i>

Herba de St. Antoni	<i>Stachys recta</i>
Herba de St. Joan	<i>Hypericum perforatum</i>
Herba de St. Llorenç	<i>Astragalus monspessulanus ssp. monspessulanus</i>
Herba de St. Robert	<i>Geranium robertianum ssp. purpureum</i>
Herba passerella	<i>Helianthemum oelandicum</i>
Heura	<i>Hedera helix</i>
Hieraci	<i>Hieracium sp.</i>
Indiana	<i>Aster sedifolius</i>
Ínula coniza	<i>Inula conyza</i>
Iva moscada	<i>Ajuga iva</i>
Jonc boval	<i>Scirpus holoschoenus</i>
Jonça	<i>Aphyllanthes monspeliensis</i>
Lilà	<i>Syringa vulgaris</i>
Llambrusca, parra borda, vinya	<i>Vitis vinifera</i>
Lledoner	<i>Celtis australis</i>
Llengua de bou	<i>Echium vulgare</i>
Llentiscle	<i>Pistacia lentiscus</i>
Lleteresa de bosc	<i>Euphorbia amygdaloides</i>
Lleteresa nicenca	<i>Euphorbia nicaeensis</i>
Lleteresa vera	<i>Euphorbia characias</i>
Lleterola d'hort	<i>Euphorbia helioscopia</i>
Lletsó	<i>Sonchus tenerrimus</i>
Lligabosc atlàntic	<i>Lonicera periclymenum</i>
Lligabosc etrusc	<i>Lonicera etrusca</i>
Lligabosc mediterrani	<i>Lonicera implexa</i>
Llinet estricte	<i>Linum strictum</i>
Llorer	<i>Laurus nobilis</i>
Lloreret	<i>Daphne laureola</i>
Lotus	<i>Lotus corniculatus</i>
Malrubí blanc	<i>Marrubium vulgare</i>
Malva	<i>Malva sylvestris</i>
Marcet	<i>Dipcadi serotinum</i>
Marfull	<i>Viburnum tinus</i>
Margaridoia perenne	<i>Bellis perennis</i>
Marxívol, el-lèbor	<i>Helleborus foetidus</i>
Masera groga	<i>Vincetoxicum hirundinaria</i>
Matabou	<i>Bupleurum fruticosum</i>
Matapoll	<i>Daphne gnidium</i>
Melgó menut	<i>Medicago lupulina</i>
Mèlia	<i>Melia azederach</i>
Morera	<i>Morus alba</i>
Mosques grosses	<i>Barlia robertiana</i>

Negundo	<i>Acer negundo</i>
Nesprer	<i>Eriobotrya japonica</i>
Noguerola	<i>Pistacia terebinthus</i>
Olivarda	<i>Inula viscosa</i>
Olivera	<i>Olea europaea</i> var. <i>europaea</i>
Olivereta	<i>Ligustrum vulgare</i>
Om	<i>Ulmus minor</i>
Ordi bord, margall bord, cua d'euga, blat de St. Joan	<i>Hordeum murium</i>
Orenga	<i>Origanum vulgare</i>
Panical	<i>Eryngium campestre</i>
Parietària, pin de pobre, morella roquera	<i>Parietaria officinalis</i> ssp. <i>judaica</i>
Pastanaga borda	<i>Daucus carota</i>
Pèsol bord	<i>Lathyrus latifolius</i>
Petonets, colitxos, esclafidors	<i>Silene vulgaris</i>
Pi blanc	<i>Pinus halepensis</i>
Pimpinella petita	<i>Sanguisorba minor</i>
Pinassa	<i>Pinus nigra</i> ssp. <i>salzmannii</i>
Pinzell	<i>Stachys dubia</i>
Pixallits, dent de lleó	<i>Taraxacum officinale</i>
Plantatge gros o de fulla ampla	<i>Plantago major</i>
Plantatge lanceolat o de fulla estreta	<i>Plantago lanceolata</i>
Plantatge mitjà	<i>Plantago media</i>
Plàtan	<i>Platanus hybrida</i>
Polipodi	<i>Polypodium vulgare</i>
Pollancre	<i>Populus nigra</i>
Potentilla vernal	<i>Potentilla neumanniana</i>
Pticotis	<i>Ptychotis saxifraga</i>
Ravenissa groga	<i>Erucastrium nasturtifolium</i>
Rementerola	<i>Satureja calamintha</i> ssp. <i>glandulosa</i>
Rèvola	<i>Stellaria holostea</i>
Robínia, acàcia	<i>Robinia pseudoacacia</i>
Rogeta	<i>Rubia peregrina</i>
Roldor	<i>Coriaria myrtifolia</i>
Romaní	<i>Rosmarinus officinalis</i>
Roser	<i>Rosa</i> sp.
Roser silvestre	<i>Rosa canina</i>
Roure	<i>Quercus</i> sp.
Roure martinenc	<i>Quercus pubescens</i> (= <i>Q. humilis</i>)
Salsafins	<i>Scorzonera hispanica</i>
Sanguinyol	<i>Cornus sanguinea</i>
Saüc	<i>Sambucus nigra</i>
Saulic	<i>Salix purpurea</i>

Sempreviva borda	<i>Helichrysum stoechas</i>
Seneci del Cap	<i>Senecio inaequidens</i>
Senet de pobre	<i>Globularia vulgaris</i>
Server	<i>Sorbus domestica</i>
Sèseli de muntanya	<i>Seseli montanum</i>
Suassana rotundifòlia	<i>Geranium rotundifolium</i>
Surera	<i>Quercus suber</i>
Tàrrec	<i>Salvia verbenaca</i>
Tell o til·ler de fulla gran	<i>Tilia platyphyllos</i>
Timó mascle	<i>Teucrium polium</i>
Trèvol	<i>Trifolium sp.</i>
Trèvol de prat	<i>Trifolium pratense</i>
Ullastre, olivera assilvestrada	<i>Olea europaea var. sylvestris</i>
Veça	<i>Vicia sativa</i>
Vern	<i>Alnus glutinosa</i>
Verònica	<i>Veronica sp.</i>
Vidalba	<i>Clematis vitalba</i>
Vidiella	<i>Clematis flammula</i>
Violes	<i>Viola sp.</i>
Vulnerària	<i>Anthyllis vulneraria</i>
Xicoira gran	<i>Lactuca perennis</i>
Xiprer	<i>Cupressus sempervirens</i>
Xuclamel xilosti	<i>Lonicera xylosteum</i>